

Trekken aan een dood paard?

De toekomst van de politieke partij in Nederland

Denktank Interdisciplinair Honoursprogramma (BA) 2017-2018

Eline Bollaart – *Pedagogische Wetenschappen*

Sanne Dijksterhuis – *Geschiedenis*

Menno ten Holder – *Economie en Bedrijfseconomie*

Wout van Hulst – *European Law School*

Maren Klein – *European Law School*

Joost Middelkamp – *Rechtsgeleerdheid*

Eefje Philipsen – *Geografie, Planologie en Milieu*

Bas Romeijn – *Politologie*

Lars Stevenson – *Geografie, Planologie en Milieu en Bestuurskunde*

Ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties

Radboud Universiteit

Interdisciplinair Honoursprogramma voor Bachelorstudenten

De Radboud Honours Academy biedt getalenteerde en gemotiveerde studenten van de Radboud Universiteit de kans om naast hun reguliere studie een extra en uitdagend onderwijsprogramma te volgen. Studenten worden hiervoor geselecteerd op basis van ambitie, potentie en studieresultaten. Aan het programma worden geen studiepunten toegekend: het betreft extra onderwijs dat wordt gevolgd naast de reguliere opleiding aan de Radboud Universiteit. Deelnemers volgen diverse cursussen en werken samen in een interdisciplinaire denktank.

Radboud Honours Academy

Denktank

Studiejaar 2017-2018

06-03-2018

Trekken aan een dood paard?

De toekomst van de politieke partij in Nederland

Eline Bollaart

Sanne Dijksterhuis

Menno ten Holder

Wout van Hulst

Maren Klein

Joost Middelkamp

Eefje Philipsen

Bas Romeijn

Lars Stevenson

Voorwoord

Democratie in Nederland is werk in aanbouw. Door veranderingen in de samenleving en de wereld moet een parlementaire democratie zich voortdurend aanpassen om optimaal te functioneren. Soms verschijnen er aanwijzingen dat deze democratie minder goed functioneert dan vroeger. Dit kan zich uiten in het gevoel bij burgers dat zij niet gerepresenteerd worden in de politiek, niet kunnen participeren in de politiek of geen vertrouwen hebben in politici. Het is in zulke gevallen belangrijk om te evalueren of er gehandeld moet worden om dit systeem aan te passen. Een recent proces dat voor evaluatie aanleiding geeft, is het afnemende aantal leden van politieke partijen in Nederland. Dit is voor het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties de reden geweest om deze denktank te verzoeken een rapport te schrijven. Hier is door de deelnemers van de denktank ruim vier maanden aan gewerkt. Dit rapport heeft tot doel een aanbeveling te geven ten aanzien van wat er gedaan moet worden om de positie van partijen te versterken. Wij, de deelnemers van de denktank, willen graag al onze gesprekspartners, zowel in Nederland als in Spanje, bedanken. Daarnaast bedanken wij ook Casper Kirkels, Koen Vossen en de Radboud Honours Academy, die onmisbaar waren voor onze denktank. Zo vormt dit rapport een nuttige verkenning van de problemen van partijen en biedt het tegelijkertijd een mogelijkheid om deze op te lossen. Wij wensen u veel leesplezier toe.

Samenvatting

In een continu ontwikkelende democratie als Nederland is het belangrijk om de discussie te blijven voeren over de toekomst van de democratie. Nederland kenmerkt zich in 2018 als een representatieve democratie waarin de rol van de politieke partij groot is. Politieke partijen en democratie zijn in Nederland onlosmakelijk met elkaar verbonden. Op moment van schrijven van dit rapport spelen er echter enkele specifieke problemen binnen politieke partijen. Met name het dalende ledental is zorgelijk: slechts 2.5% van de kiesgerechtigde bevolking is lid van een politieke partij.

Het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties heeft deze denktank gevraagd een rapport uit te brengen over de toekomst van de politieke partij in Nederland. Dit rapport is samengesteld op basis van wetenschappelijke literatuur en interviews met zowel politici als Nederlandse deskundigen. Tevens is gesproken met enkele deskundigen in Madrid, Spanje.

Problemen zoals het dalend ledental binnen politieke partijen zorgen ervoor dat verschillende, belangrijke functies van politieke partijen niet altijd goed kunnen worden uitgeoefend. Dit rapport onderscheidt drie hoofdproblemen, te weten: vertrouwen, participatie en representativiteit. Hoewel het vertrouwen in de Nederlandse politiek vrij hoog is, is het vertrouwen in politieke partijen in Nederland laag. Met name klassieke partijen hebben het moeilijk. Laag vertrouwen in politieke partijen heeft gevolgen, met name ten aanzien van wetten die worden vastgesteld. Een lage mate van vertrouwen ondermijnt namelijk de legitimiteit van wetten en besluiten.

Naast een gebrek aan vertrouwen, is er een gebrek aan participatie in politieke partijen. Politieke partijen moeten daarnaast een afspiegeling zijn van de Nederlandse samenleving om hun functies goed te kunnen uitoefenen. Op dit moment is het ledenbestand van politieke partijen in Nederland gemiddeld gezien blanker, ouder en meer autochtoon dan de gemiddelde Nederlandse burger. Een grote groep burgers wordt hierdoor onvoldoende gerepresenteerd.

Al met al kan gesteld worden dat de partijen problemen hebben op de vlakken van representatie, participatie en vertrouwen. Belangrijk is om de oorzaken die hieraan ten grondslag liggen in kaart te brengen om zo oplossingen te kunnen aandragen. De deelnemers van de denktank hebben ten aanzien van een gebrek aan vertrouwen drie grote oorzaken gevonden: een slap verhaal, gebrekkige representativiteit en kartelisering. Ten aanzien van het probleem omtrent participatie zijn de volgende oorzaken gevonden: bindingsangst, gebrek aan visie, gesloten partijcultuur, massacommunicatie, freeridersgedrag, tijdsgebrek, gebrekkige representativiteit en een gebrek aan burgerschapsvorming. Ten aanzien van representativiteit is daaraan toegevoegd, weinig inclusieve partijcultuur, historisch gegroeide achterstanden en noodzakelijke eigenschappen van politieke partijen.

In hoofdstuk 3 worden de oplossingen voor de hiervoor genoemde oorzaken gepresenteerd. Voorbeelden van oplossingen voor het gebrek aan vertrouwen zijn: direct contact, meer tijd en een hogere mate van expertise, een sterk verhaal en een gewijzigde subsidie. Meer inspraak voor leden, charismatische leiders, een duidelijke boodschap en doelgroep, strategisch gebruik van sociale media en herintroducering en uitbreiding van burgerschapsvorming worden genoemd als oplossingen die kunnen bijdragen aan een hogere mate van participatie van Nederlandse burgers in politieke partijen. Hogere participatie zal hoogstwaarschijnlijk reeds leiden tot betere representativiteit. Politieke partijen moeten zich echter ook meer richten op specifieke doelgroepen. Bovendien zouden quota en decentralisatie representativiteit eveneens kunnen verbeteren.

Zoals gezegd is dit rapport geschreven in opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Het ministerie heeft slechts een beperkte invloed op (de toekomst van) politieke partijen. Toch heeft het ministerie een belangrijke positie ten aanzien van politieke partijen, vanwege de subsidies die het verstrekt. In dit rapport zijn daarom drie scenario's geschetst, waarbij de hoogte van de subsidie per scenario wisselt. Deze scenario's kunnen in meer of mindere mate zorgen voor oplossingen voor de geschetste problematiek. In het eerste scenario worden de subsidies geschrapt. In 10 jaar tijd wordt de subsidie teruggebracht naar nul euro. Daarmee laat het ministerie de financiering en toekomst van politieke partijen over aan de markt en de partij zelf. De politieke partij wordt hierdoor gedwongen kritisch naar zichzelf te

kijken en het contact met de burger op te zoeken. Om het hoofd boven water te kunnen blijven houden, zullen immers andere bronnen van inkomsten moeten worden gezocht.

In het tweede scenario wordt de hoogte van de subsidies niet gewijzigd, maar wordt een deel van het geld geoormerkt voor oplossing van de problemen omtrent vertrouwen, participatie en representatie. Een zelfstandig bestuursorgaan, zoals de Rekenkamer, wordt met het toezicht belast en ziet erop toe dat politieke partijen de verkregen subsidies inderdaad steken in het oplossen van de problemen. Hierdoor stimuleert het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties dat politieke partijen zich actief gaan bezighouden met verbeteringen.

In het laatste scenario wordt de subsidie vervolgens verhoogd, veranderingen en verbeteringen kosten immers geld. Om de problemen en oorzaken actief te kunnen tackelen hebben politieke partijen meer kapitaal nodig. Het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties verhoogt in het derde scenario zodoende de subsidies voor politieke partijen.

Concluderend moet er een cultuuromslag plaatsvinden. Er is sprake van verschillende problemen ten aanzien van politieke partijen op het gebied van vertrouwen, participatie en representativiteit. De oplossingen hiertoe zijn voor handen. Actie is nodig. En niet alleen politieke partijen zelf, maar ook het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties kan via haar invloed op het subsidiesysteem bijdrage aan een vruchtbare toekomst voor de politieke partij in Nederland.

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Inleiding	6
Hoofdstuk 1. Vertrouwen, participatie en representativiteit	10
1.1 De democratie in crisis	10
1.2 Participatie en politieke partijen	12
1.3 Representatie en representativiteit	14
Hoofdstuk 2 Oorzaken	16
2.1 Oorzaken afname vertrouwen	16
2.2 Oorzaken afnemende participatie	19
2.3 Oorzaken representativiteit	23
Hoofdstuk 3. De oplossingen	25
3.1 Oplossingen ten aanzien van gebrek aan vertrouwen	25
3.2 Oplossingen voor een gebrek aan participatie	28
3.3 Oplossingen representativiteit	30
Hoofdstuk 4. Het ministerie van BZK - drie scenario's	32
Scenario 1 - subsidies schrappen	32
Scenario 2 - niets veranderen	35
Scenario 3 - meer geld	37
Conclusie	39
Bronvermelding	40

Inleiding

Sinds het begin van de 20ste eeuw is Nederland een representatieve democratie waarin iedereen in bezit van de Nederlandse nationaliteit aan verkiezingen mag deelnemen. De Nederlandse democratie is in onze ogen belangrijk om te behouden en samen met 70% van de Nederlanders vinden wij dat onze democratie goed functioneert en behouden zou moeten worden (Den Ridder & Dekker, 2015). Alle democratische landen ter wereld hebben politieke partijen, en daarmee zijn politieke partijen inherent verbonden met de aanwezigheid van een representatieve democratie. Alhoewel er experimenten geweest zijn zonder politieke partijen, zijn deze geen overtuigend alternatief (A. Zaslove, persoonlijke communicatie, 19 december 2017). Een goed functionerende representatieve democratie zonder politieke partijen is in onze ogen daarom niet haalbaar. Omdat politieke partijen en de representatieve democratie dus onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden, zijn goed functionerende politieke partijen cruciaal voor een goed functionerende representatieve democratie. In Nederland kunnen echter vraagtekens worden geplaatst bij het functioneren van die politieke partijen.

Hoewel in 2017 een stijging van het totale ledental van de politieke partijen te zien is, daalde het ledenaantal van politieke partijen gestaag in de voorafgaande jaren (DNPP, 2018). Op 1 januari 1990 hadden politieke partijen samen 343.000 leden, terwijl dit er op 1 januari 2018 nog slechts 317.325 waren. Hiermee is het ledental in 27 jaar tijd met 12% teruggelopen (DNPP, 2017). Dit betekent niet alleen een absolute daling van het aantal leden, maar ook een daling van de organisatiegraad, het percentage stemgerechtigden dat lid is van een politieke partij. In 1990 betrof dit nog 2.7%, en in 2017 nog slechts 2.2%, een afname van 19% in organisatiegraad (DNPP, 2017). Met een dusdanig lage organisatiegraad kan worden afgevraagd of onze partijen wat weg beginnen te krijgen van een dood paard, of dat het slechts een revitalisering nodig heeft? Een dalend ledenaantal kan problematisch zijn voor de functies die politieke partijen vervullen, en daarmee ook voor onze representatieve democratie. De dalende ledenaantallen zijn in onze ogen vooral problematisch op drie gebieden: participatie van burgers bij de democratie via partijen, representatie van de partijen en een laag vertrouwen van de Nederlandse burgers in de politieke partijen. De Nederlandse politieke partijen vervullen binnen deze drie probleemgebieden een aantal functies binnen onze democratie en onder andere een afname in ledenaantal zou het goed vervullen van die functies onder druk kunnen zetten. Om hier uitspraken over te kunnen doen, is het eerst noodzakelijk om de functies van politieke partijen in kaart te brengen.

Politieke partijen als organisatie

De (oorspronkelijke) functie van politieke partijen lag vooral in het scheppen van orde in het parlement. Het samenbinden van parlementariërs met soortgelijke overtuigingen in zogenaamde fracties heeft twee grote voordelen. Ten eerste creëren ze overzicht voor de burger. Zo wordt de keuzeruimte bij verkiezingen teruggebracht naar enkele, zichzelf onderscheidende, entiteiten. Fracties hebben zich vervolgens ontwikkeld tot partijen. De partij bestaat, buiten de fractie, ook uit leden die de koers (mede) bepalen en werk voor de partij verzetten. De fractie en haar partij scheppen continuïteit over verkiezingen en volksvertegenwoordigers heen. Dat geeft duidelijkheid voor burgers, maar is ook belangrijk voor de continuïteit van het landsbestuur en legt de verantwoordelijkheid voor het beleid op een duidelijke plek. Het tweede voordeel ligt in het gegeven dat een parlement beter kan functioneren met partijen. Politieke partijen aggregeren publieke belangen en wegen die af, organiseren de oppositie en vormen regeringen (Den Ridder, 2014). Partijen vormen daarmee als het ware de infrastructuur voor het functioneren van het parlement en daarmee van de representatieve democratie.

Partijen vervullen daarnaast verschillende andere functies. Die kunnen onder andere worden onderscheiden in functies voor burgers en functies voor (aspirant)politici. Politieke partijen hebben een mobilisatie-functie en een communicatiefunctie die zowel van partij tot burger, als burger tot partij werkt. De mobilisatie-functie

doelt op de capaciteit van partijen om burgers achter een bepaald doel te scharen. De communicatiefunctie zorgt ervoor dat leden en andere burgers als voelsprietten van de partij in de samenleving kunnen functioneren, maar ook biedt deze functie een partij de mogelijkheid haar gedachtegoed uit te dragen naar de bevolking. De mobilisatie- en communicatiefunctie zijn daarmee twee belangrijke functies van politieke partijen met name richting burgers. Ten tweede verwezenlijken partijen zoals gezegd ook functies ten opzichte van (aspirant)politici. Binnen een partij worden leden politiek gesocialiseerd, ambitieuze politici kunnen worden opgeleid voor een publieke functie, en de partij kan uit die kweekvijver de meest geschikte personen selecteren. In de literatuur worden dit de socialisatiefunctie en rekrutering- en selectiefunctie genoemd (Den Ridder, 2014).

Een ander belangrijk aspect van politieke partijen is representatie. Om de bevolking op de juiste manier te kunnen representeren, heerst vaak het idee dat de leden van een politieke partij een afspiegeling moeten zijn van de bevolking, of toch in ieder geval hun electoraat. Dit is in de praktijk duidelijk niet het geval: politieke partijen bestaan voornamelijk uit blanke, hoogopgeleide mannen van middelbare leeftijd.

Politieke partijen als vereniging

Zoals gezegd vervullen ook partijleden bepaalde functies ten dienste van de partij. Enkele daarvan raken aan de functies die hierboven al staan beschreven, zoals de communicatiefunctie en de rekruteringsfunctie. Partijleden zijn echter op andere manieren ook essentieel voor het goed functioneren van een partij. Dit is grofweg op te delen in de verenigingsfuncties en de politieke functies.

Verenigingsfuncties zijn die functies die primair draaien om het operationeel houden van de partij. Leden betalen bijvoorbeeld contributie en vervullen, lokaal of landelijk, bestuursfuncties. Ten tijde van verkiezingen kunnen leden vaak invloed uitoefenen op het verkiezingsprogramma en de wenselijkheid van bepaalde coalities. Een goed voorbeeld daarvan is het CDA-congres in 2010, dat met name ging over een mogelijke regeringsvorming met de PVV. Ook zijn partijen aangewezen op hun leden om campagne te voeren, en zijn het vaak leden die nieuwe leden rekruteren. Meer politieke functies van partijleden zijn het controleren van de koers van de partij, de belichaming van de legitimiteit van de partij, en in sommige partijen het selecteren van de partijleider (Den Ridder, 2014).

Functies onder druk

Door ontzuiling, globalisering en emancipatie van de burger is het speelveld van de Nederlandse politiek de afgelopen jaren sterk veranderd. Partijen hebben nog maar een kleine vaste achterban, en de meeste burgers kiezen per verkiezing op welke partij ze stemmen (Van der Meer et al., 2012). Het ledental van politieke partijen daalt, en dit heeft gevolgen voor het uitvoeren van de functies van politieke partijen. Wanneer partijen minder leden hebben, hebben zij ook minder voelsprietten in de samenleving. De mobilisatie- en communicatiefunctie zijn minder goed uit te voeren, simpelweg omdat er minder contact is met de burgers. Zo wordt het lastiger om de verschillende belangen van burgers in de samenleving tegen elkaar af te wegen, omdat partijen en politici minder voeling hebben met deze verschillende belangen.

Ook voor de organisatie van de partij zelf levert het dalende ledental problemen op: een politieke partij heeft een minder grote visvijver om mensen te rekruteren en te selecteren voor bestuursfuncties. Het is lastiger om een sterke organisatie van de partij op te zetten wanneer er minder leden zijn om op te steunen, en wanneer er daardoor ook minder contributie is.

Samen zorgt dit ervoor dat de legitimiteit van partijen minder sterk is, omdat zij een kleinere achterban hebben om op te steunen. De partijen hebben minder contact met het maatschappelijk middenveld en bewegen steeds meer richting de overheid. Zo zou er een kloof tussen burger en politiek kunnen ontstaan en wordt het voor partijen onvermijdelijk ingewikkelder om hun originele functies uit te blijven oefenen.

Al met al kan worden gesteld dat leden noodzakelijk zijn voor het goed vervullen van de functies die politieke partijen hebben binnen onze representatieve democratie. De deelnemers van de denktank zijn ook lang niet allemaal lid van een politieke partij en in hun naaste omgeving zijn ook weinig leeftijdsgenoten lid van een politieke partij. Dit is opvallend en roept de vraag op waarom steeds minder mensen, en vooral jongeren, lid worden van een politieke partij. In dit rapport van een denktank van de Radboud Honours Academy wordt in opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (hierna: het ministerie van BZK) onderzocht wat de mogelijke oorzaken van de dalende ledenaantallen zijn en hoe dit opgelost kan worden. Doelstelling van het rapport is een advies uit te brengen aan het ministerie van BZK waarmee de problemen van politieke partijen, specifiek de geringere participatie van burgers bij de democratie via partijen, afnemende representatie van de partijen en een laag vertrouwen van de Nederlandse burgers in de politieke partijen kunnen worden opgelost. De hoofdvraag van dit rapport luidt: *Op welke manier kan het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties bijdragen aan een duurzame toekomst voor de Nederlandse politieke partijen en het oplossen van hun problemen, specifiek de geringere participatie van burgers bij de partijen, afnemende representatie en een laag vertrouwen van burgers in de partijen?*

Om de hoofdvraag te kunnen beantwoorden zijn een aantal deelvragen opgesteld:

- Hoe groot zijn de problemen die de Nederlandse politieke partijen hebben met betrekking tot participatie, representativiteit en vertrouwen?
- Welke oorzaken zijn er voor de problemen bij de politieke partijen
- Welke mogelijke oplossingen zijn er voor deze problemen?
- Op welke manier kan het ministerie van BZK een rol in spelen in het oplossen van de problemen?

De data om deze vragen te beantwoorden komen uit literatuurstudie, maar vooral uit interviews en gesprekken met experts en ervaringsdeskundigen. Verschillende politicologen zoals Tom van der Meer, Andrej Zaslove en Paul Lucardie zijn geïnterviewd voor een wetenschappelijke invalshoek op de problematiek. Voor de klassieke middenpartijen zijn er interviews afgenomen met leden van de PvdA en de VVD. Voor een andere invalshoek zijn er ook gesprekken geweest met twee van de ‘nieuwe’ partijen, GroenLinks en DENK. Het Forum voor de Democratie was helaas niet beschikbaar voor een interview. Om ook buiten het partij kader te denken zijn er ook gesprekken geweest met een partijloze burgemeester en met een vakbond. Tot slot zijn er in Madrid vergelijkingen getrokken tussen het Nederlandse en het Spaanse systeem om het Nederlandse systeem in perspectief te plaatsen en zijn er gesprekken geweest met een vertegenwoordiger van de Friedrich Ebert Stiftung om het Duitse, het Spaanse en het Nederlandse systeem te kunnen vergelijken.

Met de antwoorden op deze vragen wordt een bijdrage geleverd aan het debat rondom de revitalisatie van politieke partijen. Politieke partijen zijn noodzakelijk in een representatieve democratie en oplossingen voor de problemen die ze hebben zijn daarmee niet alleen relevant voor het voortbestaan van de organisaties die politieke partijen zijn, maar ook voor het goed functioneren van onze democratie. Hiermee levert dit rapport niet alleen een bijdrage aan de oplossingen voor de problemen bij politieke partijen, maar tracht het ook bij te dragen aan het goed functioneren van onze democratie.

Dit rapport is opgebouwd in vier hoofdstukken. In het eerste hoofdstuk wordt een beeld geschetst van de problemen met betrekking tot participatie, vertrouwen en representatie bij politieke partijen aan de hand van literatuuronderzoek en interviews met politici en deskundigen. In het tweede hoofdstuk worden verschillende mogelijke oorzaken voor de drie centrale problemen geschetst. Vervolgens zullen in hoofdstuk drie de algemene oplossingen voor deze problemen worden besproken. Ten slotte zullen in hoofdstuk vier drie scenario's worden geschetst als mogelijke zetten voor het ministerie van BZK. Een van de meest wezenlijke manieren waarop het ministerie invloed kan uitoefenen op politieke partijen, is door middel van de regeling

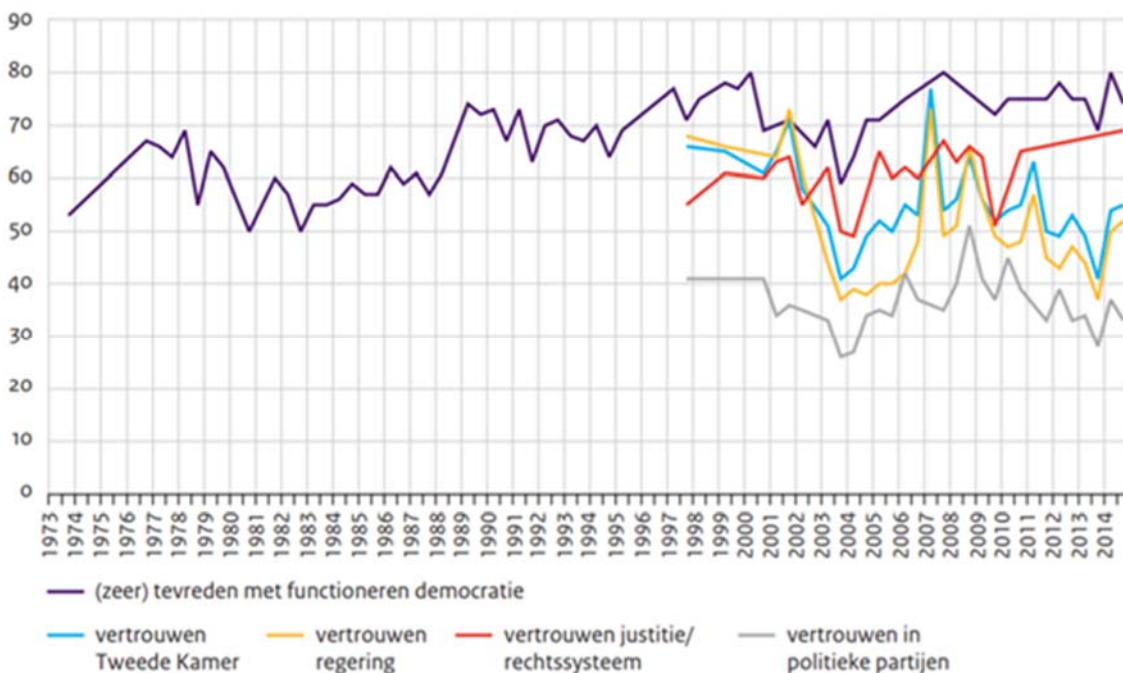
rondom subsidies. Om deze reden zullen drie scenario's geschetst worden met een sterke wisselingen in de financiering van partijen.

Hoofdstuk 1. Vertrouwen, participatie en representativiteit

1.1 Vertrouwen in de democratie

De laatste jaren lijkt de Nederlandse democratie in een crisis te verkeren. Althans, dat is wat door verschillende politici en journalisten wordt geroepen. De kloof tussen burger en politiek zou te groot zijn geworden, waardoor de legitimiteit van de democratie op losse schroeven staat. Als gevolg hiervan doen politici verschillende voorstellen om deze legitimiteit te vergroten (Van der Meer, 2017b; Van der Burg, 2007). Volgens deze critici moet de representatieve democratie zoals we die nu kennen zo snel mogelijk op de schop, om een verergering van de crisis van de democratie te voorkomen.

Verschillende politicologen weerleggen deze uitspraak (Van der Meer, 2017a). Zij stellen dat er helemaal geen sprake is van een crisis van de democratie. Op verschillende internationale ranglijsten over de staat van de democratie, het politiek vertrouwen en de rechtstaat, bevindt Nederland zich vrijwel altijd in de top tien (Rusman, 2017). Afgaande op deze ranglijsten lijkt de Nederlandse democratie zich verre van een crisis te bevinden. Echter, ook dit positieve verhaal kan weer gerelativeerd worden. Als we kijken naar het vertrouwen in politieke partijen, de regering en het parlement zien we een ander fenomeen. Het vertrouwen in deze afzonderlijke instituties is weergegeven in figuur 1. Hoewel het vertrouwen in de democratie in Nederland zeer hoog is, loopt het vertrouwen in deze democratische instituties uiteen (Den Ridder & Dekker, 2015). Het vertrouwen in de politieke instituties fluctueert door de jaren heen sterk. Het vertrouwen in het parlement en de regering is sinds de jaren '90 relatief hoog en zeer stabiel. Er zijn echter een aantal opvallende pieken en dalen terug te zien. Vanaf november 2006 is er een duidelijke stijging waarneembaar en met het aantreden van kabinet-Balkenende IV bevindt het vertrouwen zich op het hoogste niveau sinds het einde van de 20ste eeuw (Den Ridder & Dekker, 2015). Daarnaast vindt er rond het jaar 2002 een ernstige neergang plaats in het vertrouwen in deze instituties.

Figuur 1: Tevredenheid met het functioneren van de democratie en vertrouwen in politiek en rechtssysteem, bevolking van 15 jaar en ouder, 1973-2014 (in procenten). Bron: Ridder, J. den, & Dekker, P. (2015). *Meer democratie, minder politiek? Een studie van de publieke opinie in Nederland*. Den Haag, Nederland: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Vooral het vertrouwen in de politieke partijen is opmerkelijk. Dit vertrouwen ligt structureel een stuk lager dan het vertrouwen in het parlement en de regering. Burgers lijken nog steeds veel vertrouwen te hebben in de instituties zoals de Tweede Kamer en de regering die vormgeven aan onze democratie, maar het vertrouwen dat zij hebben in de politici en politieke partijen ligt structureel lager (Raad op het Openbaar Bestuur, 2010). Is de zogenaamde crisis van de democratie niet eerder een crisis van de politieke partijen?

Ook historicus De Jonge (1968) maakt een onderscheid tussen een crisis *van* de democratie en een crisis *in* de democratie. Van een crisis van de democratie is sprake indien er grote groepen burgers zijn die het fundamenteel oneens zijn met het democratisch bestuur. Hierbij moet je denken aan het ideaal van politieke gelijkheid, persvrijheid en andere grondwettelijke bepalingen. Van der Brug & Van Praag (2007) concluderen dat in geen enkele westerse democratie sprake is van een crisis *van* de democratie. Een crisis *in* de democratie verwijst naar onvrede met het praktische functioneren van de democratie en haar voornaamste pijlers, parlement, politieke partijen en politici.

Voor dit rapport is de vraag of er sprake is van een crisis *in* de democratie interessant, omdat dit rapport grotendeels ziet op politieke partijen. Belangrijke kenmerken van een crisis *in* de democratie zijn onzekerheid van oude politieke elites, grote onvrede onder belangrijke maatschappelijke groepen en burgers over 'de politiek', ongelof in de toekomst van de huidige democratie en een algemene sfeer van verwarring en verdeeldheid. Volgens Van der Brug & Van Praag (2007) hangt beantwoording van de vraag of er een crisis *in* de democratie is af van hoe zwaar je bepaalde factoren laat meewegen. Zoals eerder genoemd zijn er namelijk meerdere factoren die kunnen bepalen of er een crisis *in* de democratie is. Deze factoren duiden niet allemaal op hetzelfde. Bij de beantwoording van de vraag of er crisis *in* de democratie is zal je deze factoren dus moeten afwegen. Van der Brug & Van Praag (2007) zet drie verschillende visies over deze vraag uiteen. De eerste visie legt de schuld vooral bij de burger. Deze zou onrealistisch hoge verwachtingen van politieke partijen hebben, daardoor raakt hij teleurgesteld. Politieke partijen zouden hierdoor moeite hebben een vaste groep van het electoraat aan zich te binden. Volgens Van der Brug & Van Praag (2007) snijdt deze visie geen hout. Zij komen tot de conclusie dat kiezers geen onrealistisch hoge verwachtingen hebben en dat hun politieke voorkeur redelijk stabiel is gebleven. De reden dat het electoraat wisselt, ligt volgens Van der Brug & Van Praag (2007) in het gegeven dat middenpartijen steeds meer op elkaar lijken, waardoor burgers makkelijker van partij wisselen indien een partij niet volledig aan hun verwachtingen voldoet.

Volgens de tweede visie zijn het vooral de politieke partijen die falen. Deze slagen er niet meer in om burgers aan zich te binden. Dit zou zich uiten in dalende opkomstcijfers, dalende ledenaantallen en een dalend vertrouwen in de politiek. Ook deze visie ontkracht Van der Brug & Van Praag (2007), althans gedeeltelijk. Zij geven aan dat partijen minder diepgeworteld zijn in de maatschappij, maar dat dit er juist toe heeft geleid dat partijen zich meer zijn gaan focussen op de kiezer. Juist omdat deze zo onberekenbaar is geworden, zijn partijen gedwongen om meer contact te onderhouden. Moderne partijen zijn volgens Van der Brug & Van Praag (2007) daardoor geen kartelpartijen geworden, maar campagne-partijen. Om dit te ondersteunen geeft Van der Brug & Van Praag (2007) aan dat er geen daling van opkomstcijfers is noch een systematische daling in politiek vertrouwen. Wel is er sprake van dalende ledentallen. Van der Meer (2017) deelt de visie van Van der Brug & Van Praag niet. Hij ziet wel degelijk een probleem bij de politieke partijen, meer specifiek de oude middenpartijen. Zijns inziens zijn kiezers niet het vertrouwen in partijen verloren, maar is het eerder andersom. Partijen zouden meer moeite moeten doen om de kiezer en het kiesstelsel te verdedigen.

Een derde oorzaak voor de crisis *in* de democratie ligt in het feit dat het politieke midden leegloopt ten gunste van partijen die aan de flanken van het politieke spectrum opereren. Met name de christendemocratie en de sociaaldemocratie missen visie op belangrijke kwesties. Van der Brug en van Praag (2007) noemen kwesties als de Europese Unie en migratie als voorbeeld. Partijen op de flanken van het politieke spectrum sluiten beter aan op wat de kiezer wil. Vanwege het responsieve kiesstelsel kunnen nieuwe partijen snel in de Kamer komen. Nederland kenmerkt zich immers als een stelsel van evenredige vertegenwoordiging, zonder kiesdrempel.

De drie verschillende visies geven een mogelijk antwoord op de vraag waarom vertrouwen in politieke partijen laag is. Ook bleek eerder dat het vertrouwen in de democratie hoog is. Is een laag vertrouwen in politieke partijen in dat geval problematisch? Politieke partijen geven invulling aan het democratische systeem en over de wijze waarop politieke partijen dit invullen is de bevolking een stuk minder tevreden (Raad op het Openbaar Bestuur, 2010, p. 5). Hierin zit de crux van het probleem. De gevestigde partijen die aan de macht zijn nemen besluiten die eenieder in Nederland raakt. Arbeidswetgeving, sociale huurwoningen en zorgverzekeringen, het raakt alle burgers. Als het vertrouwen in politieke partijen laag is, heeft dit gevolgen voor de wetten die worden gemaakt en de besluiten die worden genomen (Raad op het Openbaar Bestuur, 2010, p. 5). Het ondermijnt de legitimiteit van deze wetten en besluiten.

Om bovenstaande reden spreekt de Raad voor het Openbaar Bestuur (hierna ROB) wel van een legitimiteitscrisis in plaats van een vertrouwenscrisis. Deze legitimiteitscrisis zou een reden kunnen zijn voor het feit dat dat het vertrouwen in nieuwe politieke partijen redelijk hoog ligt. Zij hebben nog geen bestuursfuncties bekleed en genieten daarom nog het vertrouwen van de burger (Raad op het Openbaar Bestuur, 2010, p. 7). Er wordt om deze reden dan ook wel eens gesproken van een crisis van de klassieke volkspartijen (Van der Meer, 2017a).

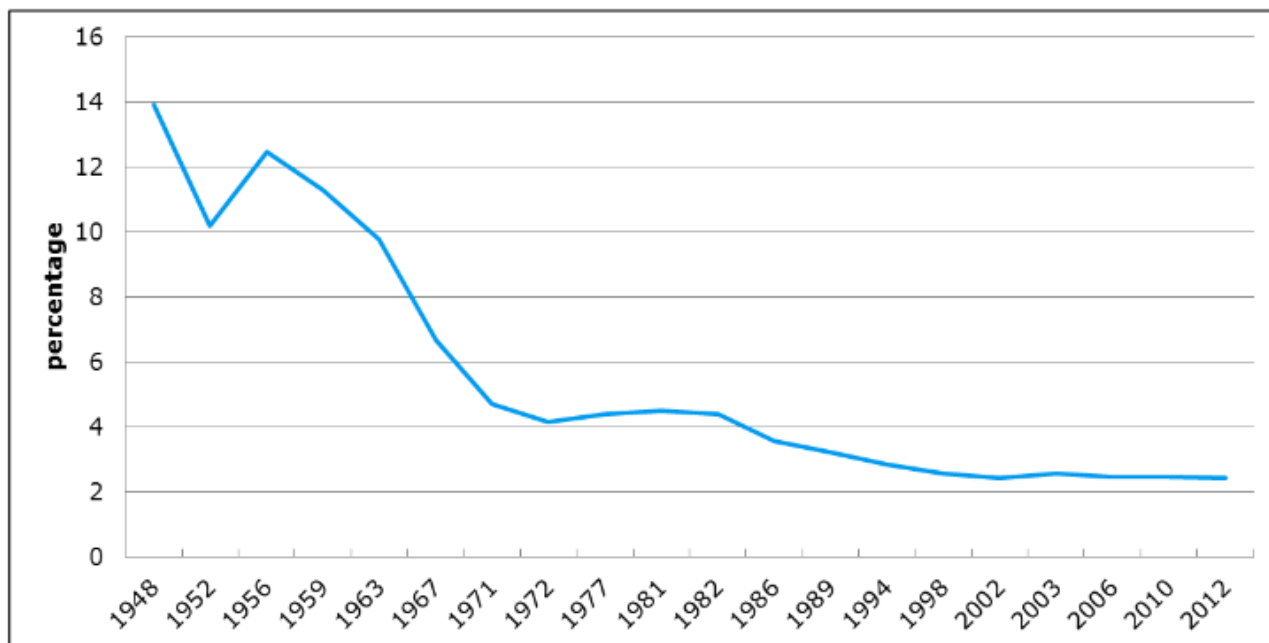
Er is dus wellicht geen crisis van de democratie, maar de klassieke partijen hebben het wel moeilijk. Deze moeilijkheid uit zich in dalende ledentallen van vooral klassieke volkspartijen die de regering vormen, de opkomst van nieuwe bewegingen, een beperkt vertrouwen in de politieke partijen en kritiek op het vermogen van partijen om de kiezer te bereiken. De klassieke partijen die in crisis verkeren, vormen een hoeksteen van de Nederlandse democratie, een te laag vertrouwen in deze partijen doet afbreuk aan de legitimiteit van de wetten en besluiten die genomen worden. Hierdoor komt de democratie indirect in het gedrang.

1.2 Participatie en politieke partijen

Er zijn verschillende manieren om te participeren in onze representatieve democratie. Deze mogelijkheden kunnen bestaan onder andere uit stemmen, je verkiesbaar stellen en campagne voeren. De meeste partijen bieden in dat kader van oudsher een infrastructuur aan waardoor burgers zich politiek kunnen engageren. De partijen oefenen op deze manier een functie uit op het gebied van het bevorderen van politieke participatie, omdat zij de 'vraagkant' van participatie vormen. Zij zijn op zoek naar en zijn gebaat bij participatie en leden. Burgers die willen participeren vormen de 'aanbodkant' van participatie, zoeken mogelijkheden om te participeren en bieden hun participatie aan (Hansen, 2016).

Leden van politieke partijen hebben op veel manieren een positief effect op de partij waar zij lid van zijn. Ze leveren een financiële bijdrage aan de partij of, bij verdergaande participatie, vervullen de eerdergenoemde verenigingsfunctie en vertegenwoordigen de partij of voeren campagne. Tegelijkertijd zijn zij de sensoren van de partij in de samenleving en krijgen daardoor “een indruk (...) van de wensen en zorgen van mensen in hun omgeving” (Den Ridder, 2014). Dit is een onderdeel van de eerdergenoemde communicatiefunctie van partijen: leden zijn voelsprietten waarmee een partij de wensen van de samenleving kan aanvoelen en tegelijkertijd naar die samenleving haar standpunten kan communiceren.

Het ledental van politieke partijen daalde in Nederland tussen 1980 en 2009 met 126.459 leden (Biezen, Mair, & Poguntke, 2011) ondanks inspanningen om meer leden te trekken zoals het laagdrempeliger maken van lidmaatschap of het introduceren van meer varianten van lidmaatschap. (Faucher, 2015). Van de partijen die zitting hadden in de Tweede Kamer is het ledental tussen 1955 en 1995 zelfs gedaald van ongeveer 750.000 naar ongeveer 300.000 leden. Het percentage van de kiezers dat partijlid is, ook wel de organisatiegraad genoemd, is tussen 1948 en 2017 gedaald van ongeveer 14 procent naar 2,2 procent. Zie ook figuur 2 hieronder (Voerman, 2012). Deze daling is niet voor elke partij even groot. Sommige partijen hebben zelfs te maken met stijgende ledentallen, maar het feit dat het aantal partijleden in zijn totaliteit daalt, geeft een algemene tendens aan. Deze afname is mogelijk zorgelijk, omdat hiermee de invloed en inbreng van burgers op de politiek eveneens afneemt.

Figuur 2: Percentage kiezers dat partijlid is ('organisatiegraad'), 1948-2012. Bron: Voerman (2012).

Politieke participatie kent kosten, waaronder tijd, moeite of expertise en een politieke partij kan deze kosten verlagen (Dawkins, 2016). Mede om deze reden is de mobilisatiefunctie die Den Ridder aan stipte een belangrijke functie van politieke partijen (Den Ridder, 2014). Deze functie houdt volgens haar in dat partijen burgers ertoe bewegen om te participeren in de democratie, met name in verkiezingstijd, door hen onder meer op te roepen lid te worden of te stemmen in verkiezingen. Zij maken dit stemmen volgens haar ook aantrekkelijker door duidelijke keuzes te bieden in de verkiezingen. Verder hebben partijen een politiek vormend effect op hun leden (Den Ridder, 2014). Dat blijkt eveneens uit het feit dat de mogelijkheden die partijen leden bieden door middel van interne democratie, zoals het stemmen op genomineerde kandidaten voor ambten of een kieslijst, ertoe te leiden dat deze leden ook meer participeren in bijvoorbeeld de algemene landelijke verkiezingen (Kernell, 2015).

Het dalende ledental heeft een effect op de mate waarin partijen burgerparticipatie bevorderen. Partijen hebben een politiek vormend effect op hun leden. Bevordering van de burgerparticipatie vindt onder meer plaats doordat een interne partijdemocratie deze leden meer politiek actief maakt. Deze manier van partijen om burgerparticipatie te bevorderen zal minder plaatsvinden als partijen minder leden hebben, omdat deze vorming door middel van interne democratie minder mensen raakt. Het ontstaan van partijen met een minder sterke interne partijdemocratie beperkt ook dit proces, omdat deze interne partijdemocratie juist het proces is dat deze leden politiek actief maakt en vormt en er bijvoorbeeld voor zorgt dat zij sneller in verkiezingen gaan stemmen (Dalton & Wattenberg, 2000). Over het algemeen bevorderen ledenpartijen echter wel de participatie van burgers omdat hun leden bijvoorbeeld via de partij tot een politiek ambt opklimmen of politiek gevormd worden. Zij doen dit echter niet zoveel als in het verleden, omdat de ledenaantallen gedaald zijn en burgers op zoek zijn gegaan naar andere methoden om te participeren.

Hoewel partijen de burger een aantal extra kosten zoals financiële kosten, tijd of moeite oplevert bij participatie, zoals het voldoen van de voornoemde verenigingsfunctie, bespaart het ook heel veel kosten, bijvoorbeeld omdat een aspirant-politicus via een partij makkelijk op een bekende kieslijst kan komen. Natuurlijk is het zo dat participatie niet per definitie hoeft te verlopen via politieke partijen. Dit blijkt onder

meer uit het feit dat andere manieren om te participeren ontstaan in veel democratieën. Men kan bijvoorbeeld ook demonstreren, enquêtes beginnen of zichzelf zonder partij verkiesbaar stellen. In Nederland zijn partijen echter een belangrijk onderdeel van het politieke leven. Zo hebben grote landelijke politieke partijen alle leden van de Tweede Kamer geleverd, waaruit hun feitelijke invloed op het wetgevingsproces blijkt. In de samenleving en in veel media bestaat ook veel aandacht voor de standpunten en handelingen van partijen en zo kunnen zij ook het politiek discours mede bepalen. Zo doen partijen dingen die moeilijk zijn wanneer men op eigen houtje participeert. Partijen zijn op dit moment in de praktijk blijkens de voornoemde kostenbesparing, het leveren van parlementsleden en het bepalen van het politiek discours dan ook van groot belang voor de Nederlandse democratie. Dat betekent dat eventuele tekortkomingen in hun rol als ‘vraagkant van de participatie’ (Hansen, 2016, p. 149) derhalve grote gevolgen kunnen hebben voor de mogelijkheden voor burgers om effectief invloed uit te oefenen op de politieke besluitvorming in Nederland.

1.3 Representatie en representativiteit

Representatie en representativiteit zijn onderwerpen waarover binnen en buiten de politiek veel is en wordt gediscussieerd. Niet alleen in Nederland en niet alleen in de huidige tijd wordt door velen kritiek gegeven op (het gebrek aan) representativiteit in de politiek. Hoewel dit een belangrijk discussiepunt is, ontbreekt een sterke eenduidige definitie van representatie vooralsnog. Pitkin doet een poging en definieert het als volgt: “political representation is the activity of making citizens’ voices, opinions, and perspectives “present” in public policy making processes” (Pitkin, 1967). Representatie is daarmee een systeem waarbij burgers vertegenwoordigers kiezen die de ideeën en wensen van kiezers omzetten in beleid. Idealiter leidt representatie tot een hoge mate van representativiteit. Vertegenwoordigd worden alleen is onvoldoende. Vertegenwoordigers moeten ook een goede afspiegeling vormen van de samenleving of achterban. Nederland is een representatieve democratie, waarin de rol van de politieke partij groot is. De politieke partij oefent daarbinnen verschillende functies uit. Een van haar kernfuncties daarbij is representatie. De politieke partij draagt volksvertegenwoordigers aan en vertegenwoordigt haar achterban. Ook politieke partijen zouden dus een afspiegeling moeten zijn om haar representatiefunctie goed te kunnen uitoefenen. In de samenleving wordt hierover veel gediscussieerd. Leden en vertegenwoordigers van politieke partijen zouden te weinig een dwarsdoorsnee zijn van de Nederlandse bevolking. Zij zijn onvoldoende een afspiegeling van de Nederlandse samenleving. Daarbij wordt niet zozeer gediscussieerd over het gebrek aan representativiteit an sich, maar veeleer over het belang dat representativiteit zou hebben. (Trouw, 23 maart 2017) Het staat immers vast dat meer dan 50% van de Nederlandse bevolking een vrouw is, en dat een veel lager percentage van de leden van politieke partijen vrouw is (Statline, 2018). Echter, de vraag die hierna rijst, is of dit problematisch is. Moet het ledenbestand van een politieke partij een afspiegeling zijn van de Nederlandse bevolking om haar functies goed te kunnen uitoefenen? En zo ja, wat is een goede afspiegeling? Om dit te kunnen bepalen, worden de belangen en functies van representativiteit binnen politieke partijen nader toegelicht.

Josje den Ridder (2014) onderscheidt in haar proefschrift verschillende functies van een representatief ledenbestand. Allereerst is een representatief ledenbestand belangrijk voor communicatie. Uit onderzoek naar descriptieve representatie (afspiegeling op basis van demografische kenmerken) blijkt namelijk dat het de communicatie tussen groepen bevordert als groepen eenzelfde achtergrond hebben (Gay, 2002). Volgens den Ridder (2014) is een lid een ambassadeur van de politieke partij. Het demografisch profiel van leden bepaalt welke groepen kiezers zij in het dagelijks leven tegenkomen en waar zij zodoende mee communiceren. Een partij met een ledenbestand dat weinig een juiste afspiegeling is, kan haar rol van ambassadeur zodoende slecht uitoefenen. Concreet betekent dit dat het ledenbestand minder goed is in het doorgeven van opvattingen die spelen onder de bevolking. Bepaalde bevolkingsgroepen hebben hiermee weinig inbreng in de politieke besluitvorming of de afwegingen die daaraan voorafgaan. Leden bepalen bij de meeste politieke partijen in Nederland immers (mede) de kieslijst, de lijsttrekker en het verkiezingsprogramma. Als slechts een klein aantal

Nederlanders hier invloed op kan uitoefenen, wordt een groot deel van de bevolking niet gerepresenteerd. Partijen zijn daarmee weinig representatief, kandidaten nog veel minder (Leyenaar & Lucardie, 2014).

Andersom zorgt een weinig representatief ledenbestand er ook voor dat leden de standpunten en acties van de partij moeilijk kunnen verspreiden onder burgers van alle bevolkingsgroepen. Immers, als een politieke partij een volledig blank ledenbestand kent, zal zij meer moeite hebben met het overbrengen van haar standpunten aan burgers met een migranten-achtergrond.

In het verlengde hiervan ligt het volgende. Een van de belangrijke functies van de politieke partij is het voortbrengen van (kandidaat-)politici. Bij een weinig representatief ledenbestand is het moeilijker om een heterogene kandidatenlijst en Kamerfractie samen te stellen. Ook dit zorgt weer voor verschillende problemen. Uit onderzoek van de universiteit van Minnesota volgt namelijk dat mensen een voorkeur hebben voor kandidaten die op hen lijken (Ben-Ner, McCall, Stephane & Wang, 2006). Als zij die niet kunnen vinden, zullen zij minder vertrouwen hebben in de democratie. Het is in dat opzicht dus belangrijk dat alle kiezers zich kunnen identificeren met iemand op de kieslijst. Ook Den Ridder (2014) erkent dat leden een symbool zijn voor identificatie en dat een representatief ledenbestand bijdraagt aan betere identificatie. Het is volgens Den Ridder (2014) tevens een bron van legitimiteit. Identificatie zorgt voor vertrouwen in de politieke partij en daarmee de politiek (Gay, 2002). Het draagt daarnaast bij aan de geloofwaardigheid (Scarrow, 2007). Zo kan goede representativiteit het vertrouwen en de participatie stimuleren.

Uit praktijkvoorbeelden blijkt namelijk dat een betere representativiteit inderdaad zorgt voor meer participatie in bepaalde bevolkingsgroepen. Dit wordt bijvoorbeeld duidelijk uit de studie van Chattopadhyay en Duflo (2001), over de politiek in India. In 1998 was een derde van de gemeenten (willekeurig gekozen) verplicht om een vrouw aan te stellen als hoofd van die gemeente. In deze gemeenten bleek dat het beleid meer op vrouwen gericht was, en dat er meer jonge vrouwen actief deelnamen aan de politiek. Dit geeft sterke aanwijzingen dat een betere representatie ook daadwerkelijk invloed heeft op het beleid en de participatie.

Representativiteit is dus een belangrijk onderdeel van de onze representatieve democratie. De vraag is echter hoe representativiteit er in de praktijk uit ziet, de mens heeft immers veel identiteiten. Het probleem is dat niemand is terug te brengen tot één identiteit. Representativiteit is zodoende op veel manieren uit te leggen. Voelt men zich op de eerste plaats man of vrouw, wit of zwart, oud of jong. Tot welke groep je hoort is niet in simpele termen uit te leggen. Dat maakt representatie en representativiteit niet gemakkelijk. Die moeilijkheid wordt versterkt door het feit dat partijen meer zijn dan een lobbygroep. Een van de belangrijke functies van de politieke partij is namelijk aggregatie. De partij maakt reeds een eerste selectie en afweging van verschillende belangen (Koole, 2000). Daarmee sluit zij direct andere belangen uit. Op het eerste oog zou dit doen vermoeden dat partijen per definitie niet representatief kunnen zijn. Met name de praktijk van versnippering, waarbij sommige partijen zich duidelijk richten op een afgebakende groep (denk hierbij aan DENK, 50PLUS, de vrouwenpartij), sterkt dit vermoeden. Toch sluit dit representativiteit niet uit. Immers, partijen kunnen ook representatief zijn voor hun eigen achterban. Zoals gezegd, de mens heeft veel identiteiten. De achterban van een partij als 50PLUS zal voornamelijk uit oudere personen bestaan. 50PLUS richt zich daarmee bewust niet op de jonge kiezer. Toch kan 50PLUS de functies en belangen van representativiteit uitoefenen door ervoor te zorgen dat bijvoorbeeld zowel rijke als arme kiezers vertegenwoordigd worden in hun ledenbestand. De genoemde functies van een representatief ledenbestand tonen dat er toegevoegde waarde is bij betere afspiegeling. Op dit punt kunnen partijen nog grote stappen zetten. Later in dit rapport zal verder worden ingegaan op de oorzaken en oplossingen voor een gebrekkige representativiteit.

Hoofdstuk 2. De oorzaken

Tot nog toe is geconstateerd dat er op het gebied van vertrouwen, participatie en representativiteit in politieke partijen verschillende problemen spelen. In dit hoofdstuk worden de oorzaken voor een gebrek aan vertrouwen, dalende participatie en een gebrekkige representativiteit besproken. Alvorens meer specifiek de oorzaken van een daling in het vertrouwen van politieke partijen te beschrijven wordt een algemene tendens geschetst van het huidige politieke klimaat. Uit dit onderzoek blijkt dat er enkele factoren bestaan die invloed hebben op het huidige, lage, vertrouwensniveau. Deze factoren zijn in zekere zin onveranderlijk, of toch ten minste niet door het ministerie dan wel partijen zelf te beïnvloeden. Concreet bedoelen we daarmee de globaliserende wereld, een ander soort kiezer en de rol van partijen in het politieke systeem. Daarnaast bestaan er ook factoren waar de overheid en politieke partijen wel invloed op kunnen uitoefenen, zoals het verhaal waarmee politieke partijen naar buiten treden, hun representativiteit en de kartelisering van het partijbestel. Deze factoren worden eerst kort toegelicht, waarna de oorzaken die wel beïnvloed kunnen worden behandeld worden.

2.1 Oorzaken afname vertrouwen

Altijd wantrouwen

Allereerst moet de logica achter het lage vertrouwen in politieke partijen worden benadrukt. Eerder in het rapport wordt al vastgesteld dat er een duidelijk verschil is tussen het vertrouwen in de instituties van onze democratie enerzijds, en het vertrouwen in politieke partijen die hierbinnen functioneren anderzijds. Een belangrijke oorzaak daarachter is het feit dat in een coalitieland als Nederland partijen burgers altijd enigszins zullen teleurstellen. Partijprogramma's worden nooit in hun geheel uitgevoerd. De burger weet dat natuurlijk wel, maar na elke formatie klinkt vanuit verschillende hoeken teleurstelling over de uitkomst.

Tom van der Meer benadrukt dat het vertrouwen nooit hoog zal zijn, omdat de meeste mensen het met meer partijen oneens dan eens zijn. Het is niet vreemd dat men partijen waar men niet op stemt, minder vertrouwt. Van der Meer stelt tevens dat het politieke bedrijf de burger continu wijst op het bestaan van verschillende partijen, en daarmee de politieke verdeeldheid van het land. Verdeeldheid wordt als onprettig gezien. Partijen, als belichaming van die verdeeldheid, worden daarop aangekeken (T. van der Meer, persoonlijke communicatie, 15 december 2017).

Een andere oorzaak van het gebrek aan vertrouwen in partijen is de functie van de politieke partij als oliemannetjes van de democratie. Zij zijn de actoren die dossiers versnellen, andere zaken juist uitstellen, en beslissingen nemen waar niet iedereen achter staat. Zij vertegenwoordigen kortom de macht en zoals René Cuperus stelt is het op zichzelf niet verkeerd om uitgeoefende macht te wantrouwen (persoonlijke communicatie, 14 december 2017). Blind vertrouwen zou problematischer zijn.

Behalve deze structurele factoren die het vertrouwen in partijen mede bepalen, speelt er nog een ander proces mee: de emancipatie van de burger. Sinds de oorlog is het onderwijs in Nederland steeds beter en toegankelijker geworden. Burgers zijn tegenwoordig beter opgeleid dan enkele decennia geleden, en dat heeft effect op hun kijk op de politiek. Dat effect is al zichtbaar bij de eerste generatie na de Tweede Wereldoorlog: de Babyboomers. De jaren zestig van de vorige eeuw stonden in het teken van politiek activisme: D'66 en de PPR werden opgericht, en allerhande studentenprotesten vonden plaats. Sindsdien is de burger de politiek kritischer gaan volgen. Met de komst van massamedia en internet is dat bovendien steeds makkelijker geworden. Het gevolg is dat burgers enerzijds meer verwachten van de politiek, maar anderzijds minder van de politiek aannemen (P. van Schie, 30 november, 2017). Vertrouwen in politieke partijen wordt daardoor nog minder vanzelfsprekend. Dit effect is het meest duidelijk te zien bij jongeren: die groep is het slecht gerepresenteerd in volksvertegenwoordigingen en gaat ook het minste stemmen.

Tot slot kan een analyse over vertrouwen in nationale politieke actoren niet om het fenomeen globalisering heen. Meerdere experts (P. van Schie, persoonlijke communicatie, 30 november 2017; R. Cuperus, persoonlijke communicatie, 14 december 2017) benadrukken dat globalisering een relevante spagaat is waarin

de nationale politiek zich momenteel bevindt. Eén gevolg van globalisering springt er daarbij uit. Men ziet dat steeds meer beslissingen op lokaal niveau dan wel internationaal niveau worden genomen. Uit een factcheck van NRC Handelsblad blijkt dat Europese wetten en verordeningen samen inmiddels 24-32% van de jaarlijks aangenomen Nederlandse regels uitmaken (Sharifi, 2014). Landelijke politieke partijen hebben kortom nog maar in beperkte mate invloed op wat er in hun land gebeurt. Dat straalt niet positief aan hen af (P. van Schie, persoonlijke communicatie, 14 december 2017). Men kan zich bovendien afvragen hoeveel nut een stem voor de Tweede Kamer nog heeft als de Tweede Kamer zelf steeds minder te zeggen heeft.

Slap verhaal

Verschillende deskundigen wijzen het ontbreken van een sterk verhaal aan als één van de oorzaken van het verlies van vertrouwen in politieke partijen (A. Zaslove, persoonlijke communicatie, 19 december 2017; P. Lucardie, persoonlijke communicatie, 29 december 2017). De gedachte hierachter is dat mensen graag het grotere beeld willen zien; men wil zien waar een partij voor staat en hoe zij haar doel wil gaan bereiken. Met een duidelijke ideologie of, breder geformuleerd, een aansprekend verhaal kan dit worden bereikt. Een partij die dit de afgelopen verkiezingen slim heeft aangepakt is GroenLinks. Met een nieuwe lijsttrekker, een duidelijk standpunt en sterk verhaal heeft deze partij 10 zetels gewonnen tijdens de afgelopen Tweede Kamerverkiezingen. Daarnaast kunnen ideologieën of ideeën groepen in de samenleving met elkaar verbinden, ook mensen uit verschillende sociale klassen (Heywood, 2003). Mensen kunnen zich dus door een ideologie met elkaar of met een politieke partij verbonden voelen. Deze verbondenheid leidt tot vertrouwen. Immers heeft men dezelfde ideologie en hetzelfde doel dat men wil bereiken als de ander. Van een partij zonder sterke ideologie weten kiezers niet wat ze kunnen verwachten, waardoor men minder vertrouwen in deze partij heeft.

Verder helpt een aansprekend verhaal partijen zich te onderscheiden van andere partijen. Bij het formuleren van een ideologie of verhaal moet een partij erop letten dat zij deze niet te breed formuleren. Andrej Zaslove wees erop dat dit dreigt te gebeuren bij GroenLinks (persoonlijke communicatie, 19 december 2017). Na het succes van de afgelopen verkiezingen heeft Jesse Klaver aangekondigd nog groter te willen worden bij de volgende verkiezingen, terwijl dat volgens Zaslove juist het tegenovergestelde is van wat GroenLinks zou moeten doen. Juist het sterke verhaal heeft geleid tot het succes. Dat daar misschien een (relatief) kleiner electoraat bij hoort, zou moeten worden gezien als een bijkomstigheid. Men kan meer vertrouwen en binding bereiken juist als men een kleine onderling verbonden groep aanspreekt en blijft aanspreken.

Representativiteit

Een andere oorzaak van het lage vertrouwen in de politieke partijen is het gebrek aan representativiteit in de vorm van afspiegeling. De leden van politieke partijen bestaan voor een groot deel uit blanke, hoogopgeleide mannen van middelbare leeftijd. Hierdoor worden bepaalde bevolkingsgroepen ondervetegenwoordigd in de politiek.

Mensen stemmen graag op vertegenwoordigers die op hen lijken. In deze vertegenwoordigers hebben ze dan ook het meeste vertrouwen. Dit heeft verschillende redenen, die allemaal enigszins met elkaar samenhangen (Ben-Ner et al., 2006). Mensen zijn sowieso geneigd om meer te vertrouwen op mensen die tot hun eigen groep behoren. Dit hangt samen met het feit dat communicatie wordt bevorderd als groepen op elkaar lijken (Gay, 2002). Bij een gebrek aan afspiegeling lijken de leden van de partij en het electoraat van de partij minder op elkaar, waardoor communicatie wordt belemmerd. Op deze manier weet het electoraat niet wat er gebeurt binnen de partij, en andersom. Dit belemmert het vertrouwen, omdat het lastig is om te vertrouwen op een partij wanneer het voor jou niet doorzichtig is wat de partij doet. Daarnaast krijg je ook niet het gevoel dat er naar jou geluisterd wordt.

Doordat de partij niet representatief is, zijn de mensen op bestuurlijke functies en in de Kamer ook niet representatief. Dit is voor het electoraat nog duidelijker zichtbaar en zal dus ook zeker zorgen voor een dalend vertrouwen.

Volgens Tom van der Meer heeft een goede representatie ook daadwerkelijk invloed op het beleid dat gevoerd wordt (persoonlijke communicatie, 15 december 2017). Wanneer er bijvoorbeeld meer lager opgeleiden in een partij mee praten, verandert het beleid ook daadwerkelijk. Ook in voorkeursstemmen zie je dat mensen representatie belangrijk vinden: een groot deel van de voorkeursstemmen gaat naar vrouwen en etnische minderheden.

Door deze verschillende manieren waarop representatie en vertrouwen, direct en indirect, met elkaar samenhangen, zorgt een slechte representatie dus inderdaad voor een (sterkere) daling in vertrouwen.

Kartelisering

Een andere oorzaak van het dalend vertrouwen in politieke partijen is kartelisering van politieke partijen. De kartelisering van politieke partijen is goed beschreven door Katz en Mair (2009). Vanaf ongeveer 1990 zien zij de opkomst van de kartelpartij. Voor die tijd waren er voornamelijk massapartijen. Dit waren partijen gedreven door een ideologie die grote groepen kiezers konden verbinden.

Rond 1990 zien Katz en Mair (2009) drie oorzaken die bijdragen aan het depolitiseren van de massapartijen en daarmee het begin van de kartelpartij inluiden. De eerste ontwikkeling is het minder belangrijk worden van de links-rechts tegenstelling die in de meeste Europese democratieën sterk aanwezig was. Een andere oorzaak is het overdragen van macht naar meer technocratische instellingen zoals de Europese Unie. Tot slot speelt ook globalisering een rol. Globalisering maakt het voor nationale politieke partijen lastiger om via de overheid invloed uit te oefenen.

Bovenstaande oorzaken van depolitisering droegen bij aan de opkomst van de kartelpartij. Kenmerken van kartelpartijen zijn de interdependentie tussen de partij en de staat en de onderlinge samenwerking tussen partijen. Ondanks de ogenschijnlijk felle politieke strijd, werken partijen samen om het systeem te beheren. Ze vormen als het ware een kartel om onderling de spelregels te bepalen en om de middelen van de overheid onderling te verdelen. Een voorbeeld van kartelisering zijn burgemeestersbenoemingen. Bijna alle burgemeesters zijn afkomstig van het CDA, de VVD en de PvdA, namelijk respectievelijk 104, 93 en 64 van de 334 burgemeesters (Rijksoverheid, 2017).

Deze kartelisering schaadt het vertrouwen in politieke partijen (Katz & Mair, 1995). Kiezers kunnen bijvoorbeeld de indruk krijgen dat hun stem er niet meer toe doet, omdat kartelpartijen liever zelf beslissingen maken dan dat ze luisteren naar de kiezer. Een voorbeeld van kartelisering is het feit dat oud-parlementariërs soms verwachten een beloning te krijgen nadat ze hun termijn uitgezeten hebben. Deze beloning kan bijvoorbeeld een publieke functie zijn, zoals het burgemeesterschap. Stel dat een partij het electoraal slecht doet, zoals de PvdA afgelopen verkiezingen, dan kan het voor kiezers vreemd overkomen als oud-parlementariërs 'beloond' worden met een burgemeesterschap. Kiezers hebben namelijk via verkiezingen aangegeven geen vertrouwen te hebben in een bepaalde partij. Als politici van deze partij dan toch beloond worden kan dit het vertrouwen dat mensen in politieke partijen hebben schaden.

Van Schie vindt kartelisering een schadelijk fenomeen. Hij stelt dat het beter zou zijn als zulke posities op basis van kwaliteit worden toegewezen. Toch vindt hij kartelisering wel logisch te verklaren. Het zijn namelijk juist de drie klassieke volkspartijen die vaak regeringsverantwoordelijkheid dragen, waardoor oud-politici van die partijen vanwege hun contacten in Den Haag vaak gewild zijn als bestuurder. Kartelisering is dus logisch te verklaren, maar is wel schadelijk voor het vertrouwen van kiezers in politieke partijen.

2.2 Oorzaken afnemende participatie

Bindingsangst

Dalende participatie in en een afname van het ledental van politieke partijen wordt veroorzaakt door verschillende factoren. Een van de oorzaken wordt vaak gezocht in de toegenomen individualisering en de daarbij horende bindingsangst. Welvaartsstijging, ontkerkelijking, afname in huwelijken en een toename in scheidingen, wijzen erop dat de Nederlandse burger zich minder snel en minder lang bindt (Sectorinstituut Openbare Bibliotheken, 2014). Uit onderzoek van het Centraal Bureau voor de Statistiek volgt dat traditionele sociale verbanden minder belangrijk worden geacht. Met name ten opzichte van de verzuiling is deze verandering duidelijk zichtbaar. Zo constateren zij een afname in vakbondslidmaatschap en een sterke ontkerkelijking.

De maatschappelijke participatie van burgers laat echter wel een stabiel patroon zien. Zo is het ledenaantal bij verenigingen nagenoeg stabiel gebleven in de periode 2012-2016 (Centraal Bureau Statistiek, 2017). Opvallend is eveneens dat het totale ledental van politieke partijen met een zetel in de Tweede Kamer in 2016 is gestegen met een kleine 0.9% van 286.869 op 1 januari 2016 tot 289.456 op 1 januari 2017. Ook in 2017 heeft deze stijging zich voortgezet. Vooral de aanhang van de politieke partijen als GroenLinks, D66, PvdD en DENK heeft voor deze stijging gezorgd (Voerman, 2017). Deze stijging laat zich wellicht verklaren door de Tweede Kamerverkiezingen in maart 2017. De nieuwe politieke partijen lijken daarmee de daling van de gevestigde partijen op te vangen. Een afname die waargenomen kan worden, heeft volgens Vlaamse politicologen nauwelijks invloed op het vertrouwen in politiek. Zij concluderen dat politieke partijen functioneren als een link tussen staat en burgers en daarmee vertrouwen in de politiek beïnvloeden. Er zijn echter geen aanwijzingen dat partijlidmaatschap (en dus deze traditionele vorm van participatie) een belangrijke rol heeft bij het versterken of verminderen van die link. Bindingsangst is dus geen oorzaak voor het afnemende ledental en deze afnemende ledenaantallen zouden vervolgens geen nadelige invloed moeten hebben het vertrouwen in de politiek (Hooghe & Kern, 2013).

Maar lidmaatschap is uiteraard niet de enige vorm van participatie noch is het aantal leden in Nederland hoog. Het lage ledenaantal en de lage mate van participatie is zeker niet bevorderlijk voor het vertrouwen in de politieke partijen en de politiek. Met een schamele 2.5% van de Nederlandse kiesgerechtigde bevolking die lid is van een politieke partij is er zeker ruimte voor groei. Bij de volgende oorzaken wordt dan ook niet zozeer gekeken naar een afname van lidmaatschap, maar veeleer naar de belemmeringen om lid te worden.

Gesloten partijcultuur

Een ander fenomeen dat niet bevorderlijk is voor participatie binnen politieke partijen is een gesloten cultuur binnen partijen. Vooral massapartijen, partijen die voortkomen uit een sociale groepering en een grote partijorganisatie hebben (Den Ridder, 2014), zijn van oudsher zeer inclusief geweest en moedigden daarbij politieke participatie aan van de groep die zij probeerden te vertegenwoordigen (Wattenberg, 2000). Zulke partijen komen namelijk voort uit een sociale groepering en hebben daar nauwe banden mee (Den Ridder 2014). Daarom is het voor vooral massapartijen belangrijk om open organisaties te blijven.

Een aspect van de openheid van politieke partijen omvat de interne partijdemocratie. Het democratisch kiezen van een partijleider leidt tot meer politieke participatie en meer loyaliteit van de leden aan de partij (Kernell, 2015). Op deze manier leidt een democratische en dus op die manier open partijcultuur tot over het algemeen meer politiek participerende burgers. Een afname van deze interne partijdemocratie is dan ook niet bevorderlijk voor politieke participatie omdat de partijloyaliteit en wil tot participatie afnemen.

Het probleem van een gesloten partij ontstaat, naast een gebrek aan interne partijdemocratie, ook als de partij te veel een cultureel afgezonderde groep wordt. Partijen hebben namelijk in het algemeen een tendens tot het aantrekken van in het bijzonder personen die de behoefte hebben om een politiek ambt te bekleden (Hopkin, 2016). Deze personen zijn niet representatief voor de kiezer waardoor een partij voor een buitenstaander een nogal gesloten bolwerk kan lijken. In Nederland bestaat ook een duidelijk verschil tussen partijleden en kiezers

van die partij. Dit komt doordat er sprake is van demografische en ideologische homogeniteit onder de leden van partijen. Die demografische homogeniteit houdt in dat de leden van een partij allemaal vergelijkbaar zijn wat betreft leeftijd, sociale klasse, opleidingsniveau of andere demografische criteria. Ideologische homogeniteit houdt in dat de leden van een partij allemaal vergelijkbaar zijn wat betreft politieke ideologie en standpunten. Zo vormen zij een afgezonderde groep die verschilt van andere burgers. Dat verschil in gelijkenis kan ertoe leiden dat men zich niet herkent in de partij (Den Ridder, 2014). Ook op deze manier kan een partij gesloten aanvoelen voor buitenstaanders wat de bereidheid om lid te worden, kan doen afnemen. Samengevat is het vooral voor massapartijen belangrijk om een open cultuur te behouden. Deze openheid kan bedreigd worden door een gebrek aan interne partijdemocratie of een te erge demografische of ideologische homogeniteit van de leden. In Nederland is de demografische homogeniteit sterker aanwezig dan de ideologische homogeniteit (Den Ridder, 2014).

Gebrek aan visie en doel

Uit verschillende interviews kwam sterk naar voren dat een duidelijke visie bij politieke partijen ontbreekt. Vooral de traditionele middenpartijen missen een sterk ideologisch verhaal. Het is voor kiezers en (mogelijke) leden niet duidelijk waar de partij voor staat en wat de partij wil bereiken. Mede doordat een duidelijke visie ontbreekt, ziet men niet direct het nut van participeren in. Dit punt hangt enigszins samen met het eerdergenoemde slappe verhaal, maar hier ligt meer de nadruk op waar de partij heen wil en de stip aan de horizon in plaats van het gebruiken van een ‘groot’ en aansprekend discours.

Dat mensen niet meer activistisch zijn is volgens Sybren Kooistra van GroenLinks niet het probleem (persoonlijke communicatie, 15 december 2017). Mensen hebben nog wel veel activisme in zich, maar denken niet meer aan politieke partijen als de plek waar ze dit activisme kwijt kunnen. In plaats daarvan sluiten ze zich aan bij goede doelen en non-gouvernementele organisaties zoals Greenpeace, waar zij wel de verwachting hebben activistisch te kunnen zijn. Kenmerkend aan deze organisaties is dat ze wél een duidelijke visie heeft. Het doel van participeren bij een dergelijke organisatie is daarom vaak duidelijker, namelijk het verwezenlijken van de visie.

Ook politicoloog Tom van der Meer onderschrijft dit (persoonlijke communicatie, 15 december 2017). Hij stelt dat het belangrijk is om als partij duidelijk te laten weten waar je voor staat. Mensen die het hiermee eens zijn zullen eerder geneigd zijn zich bij de partij aan te sluiten en deel uit te maken van de achterban. Als partijen een langetermijnvisie presenteren en zich hiermee duidelijk onderscheiden, krijgen mensen meer het idee dat er wat op het spel staat en dat het belangrijk is om te laten zien welke kant zij op willen.

Massacommunicatie

Met de opkomst van sociale media kan informatie veel sneller en directer worden verspreid. Daarnaast hebben sociale media een veel groter bereik dan de traditionele media, waardoor er ook wel gesproken wordt van massacommunicatie. Mensen worden gemakkelijker geïnformeerd en hoeven minder moeite te doen om informatie tot zich te krijgen. Kiezers en leden kunnen beter op de hoogte blijven van wat een partij doet en hoeven hier niet voor af te reizen naar een partijcongres of partijkantoor. Omdat men participatie niet meer per se nodig heeft om op de hoogte te blijven van wat er gaande is binnen de politiek, is de noodzaak om te participeren ook minder aanwezig. Sociale media bedreigen daarmee traditionele vormen van participatie, zoals het traditionele lidmaatschap. Toch kunnen sociale media ook bijdragen aan (nieuwe vormen van) participatie. Politieke partijen kunnen sociale media namelijk ook effectief gebruiken om meer mensen op te roepen tot participatie. Zo heeft GroenLinks tijdens de afgelopen verkiezingen veelvuldig en effectief gebruik gemaakt van sociale media. Kiezers kunnen (campagne)filmpjes kijken, berichten liken, posts delen en participeren op deze manier volop. Volgens Kooistra van GroenLinks (persoonlijke communicatie, 15 december 2017) heeft dit de partij de mogelijkheid gegeven gericht bepaalde groepen te bereiken. Hoewel niet direct gesteld kan worden dat dit samenhangt met het gebruik van sociale media, is het aantal leden van GroenLinks flink gestegen.

Ook Kamerlid Selçuk Öztürk van DENK (persoonlijke communicatie, 29 november 2017) benadrukt dat sociale media de communicatie tussen politieke partijen en hun achterban makkelijker maakt. Zij stellen dat ze hierdoor direct contact hebben met de burger, zonder dat hier bijvoorbeeld een journalist tussenkomt. Op deze manier draagt sociale media bij aan een uitgebreidere informatieoverdracht op de burger.

Freeridersgedrag

Een oorzaak voor het beperkte aantal partijleden is te vinden in het zogeheten freerider-probleem. Dit probleem heeft te maken met de overweging van burgers om wel of niet lid te worden van een partij. Lid worden van een politieke partij steunt deze partij waardoor deze politieke partij kan dan bepaalde dingen kan bereiken die gunstig zijn voor die burger. Zo kan een werknemer lid worden van een politieke partij die gunstigere regels voor werknemers wil invoeren. Echter de bijdrage die een lid aan het bereiken van dat doel levert, is niet groot. Een partij kan dat doel waarschijnlijk ook zonder dit lid bereiken. Het is dan voor die burger niet aantrekkelijk om lid te worden. Het is makkelijk om te profiteren van de inspanningen van hen die wel lid zijn (Dawkins, 2016). Dit probleem speelt bij sommige soorten partijen meer dan anderen. Massapartijen bijvoorbeeld vertegenwoordigen grote groepen en daardoor is de impact van een individu niet groot. Dat maakt het voor de achterban aantrekkelijk om geen lid te worden en mee te liften op de inspanningen van de partij. Dit brengt met zich dat het freerider-probleem met name bij massapartijen speelt. Het is lastig voor een partij om concrete voordelen te verlenen exclusief aan leden zonder dat de partij ook nog geheel andere diensten gaat verlenen en in essentie veel meer wordt dan alleen maar een politieke partij (Hopkin, 2016).

Toch zijn er ook burgers die zich niet laten beïnvloeden door dit effect. Dit geldt voornamelijk voor burgers die concreet op zoek zijn naar een politiek ambt dat zij door middel van die partij willen bemachtigen. Voor hen zijn de baten van participatie de kosten waard. Dat kan ertoe leiden dat alleen burgers die politiek carrière willen maken nog participeren en de partij wat ledenbestand betreft vrij homogeen wordt (Hopkin, 2016).

Een interessante vergelijking is die met vakbonden, en dan met name vakbond FNV. Vergeleken met politieke partijen kampt deze vakbond minder met dalende ledentallen aangezien FNV rond een miljoen leden heeft (FNV, persoonlijke communicatie, 14 december 2017) terwijl blijkens cijfers van het CBS het aantal vakbondsleden in zijn geheel niet significant is afgenomen tussen nu en 1990, hoewel je hier mogelijk een freerider-probleem zou kunnen verwachten. Immers streven vakbonden bijvoorbeeld een cao na die voordelig is voor werknemers en deze geldt ook voor niet-leden. Participatie is niet nodig om deze voordelen te genieten. Een mogelijke verklaring voor dit verschil met partijen is dat er, naast voordelen die ook niet-leden hebben, ook voordelen zijn van lidmaatschap van bijvoorbeeld FNV die juist alleen leden krijgen, zoals een stakingsuitkering. Zo kan een vakbond exclusieve voordelen voor leden scheppen die partijen meestal niet hebben.

Hiermee in overeenstemming suggereert Hopkin dat een meer cliëntelistische houding van partijen het freerider-probleem mogelijk kan verhelpen. Dit kan bijvoorbeeld de vorm aannemen van het verlenen van werk aan partij-medewerkers of hun familie. Echter stelt hij ook dat dit in West-Europa vanwege een goed ontwikkelde overheidsbureaucratie waarschijnlijk niet effectief is (Hopkin, 2016). Naast de haalbaarheid is het waarschijnlijk ook onwenselijk dat partijen uitermate cliëntelistisch gaan handelen omdat zij dan minder gericht zullen zijn op het algemeen belang en vooral hun eigen leden (financiële) voordelen willen verlenen, hetgeen een opmaat kan zijn naar corruptie of het vertrouwen in partijen ernstig kan schaden. Daarom kan men het nadeel van het freerider-probleem in zekere zin beschouwen als de prijs voor de afwezigheid van cliëntelisme.

Een algemeen probleem bij het beschouwen van het freerider-probleem is dat men uitgaat van burgers die hun keuzes op het gebied van politieke participatie door een rationele, economische afweging laten leiden. Men

gaat ervan uit dat een burger bij de keuze om wel of niet te participeren een afweging maakt tussen de kosten en de baten van deze participatie. Daardoor zegt dit probleem niets over het wel of niet deelnemen van bijvoorbeeld burgers die actief lid zijn van een politieke partij uit idealistische of ideologische overwegingen (Hopkin, 2016, p. 629).

Samengevat zorgt het freerider-probleem vooral bij massapartijen voor problemen, leidt het tot een meer homogene partij-samenstelling doordat met name mensen die een politieke carrière willen opbouwen lid worden, en ontstaat het met name doordat partijen geen individuele voordelen kunnen verschaffen aan leden om hun deelname te motiveren.

Gebrekkige representativiteit

In bijna alle interviews die gevoerd zijn met politici en deskundigen is gesproken over een gebrek aan representativiteit bij de huidige politieke partijen. Hierbij gaat het vooral om een gebrek aan afspiegeling en herkenning van een persoon in de leden van een partij. Mensen zijn minder geneigd zich aan te sluiten bij een groep die weinig gelijk is aan de groep waar ze zelf bij horen. Hierbij kan bijvoorbeeld het voorbeeld genomen worden van een jongere onder de 25. De PvdA is een partij die zich sterk maakt voor o.a. deze groep in de samenleving. Echter is het ledenbestand sterk vergrijsd en bestaat het vooral uit autochtone, oudere mannen. Het gevolg hiervan is dat hoewel de partij zich misschien ook richt op jongere leden, deze zich niet herkent in het huidige ledenbestand. Hij of zij zal misschien best de standpunten van de partij onderschrijven, maar voelt zich niet geroepen om lid te worden, simpelweg omdat ze zich waarschijnlijk liever zou aansluiten bij een groep mensen die dichterbij hem of haar liggen. Het onderzoek eerder aangehaald in dit rapport is die van de Indiase vrouwelijke burgemeesters (Chattopadhyay & Duflo, 2001). Dat meer vrouwen meedoen in de politiek als hun burgemeester een vrouw is laat zien dat mensen zich eerder geroepen voelen deel te nemen aan een groep, dus ook een politieke partij, als ze zich aangesproken voelen door de huidige leden. Het probleem is dat dit bij veel partij niet het geval meer is.

Tijdsgebrek

Men heeft het gevoel dat tijd beperkt is. Dit heeft te maken met een toename van het aantal keuzes. Hoe meer keuzes, hoe moeilijker het indelen van tijd wordt (Sectorinstituut Openbare Bibliotheken, 2014). De mogelijkheden zijn immers enorm. Het is niet meer vanzelfsprekend om vrije tijd op een bepaalde manier in te delen. Daar waar men vroeger veel haalde uit lidmaatschap van een politieke partij, kunnen veel van die aspecten tegenwoordig ook elders behaald worden, zoals later zal worden toegelicht. Daarnaast zijn er enorm veel vormen van lidmaatschap in Nederland te vinden. Sportvereniging, muziekvereniging, buurtvereniging, verenigingen op het werk, vakbonden en politieke partijen concurreren allemaal om de aandacht. De keuze is groot en dat brengt met zich dat de keuze niet altijd valt op de politieke partij. Toch bestond die grote keuzevrijheid deels ook vroeger al. Nu is het wellicht minder vanzelfsprekend om een bepaalde keuze te maken. Vooral voor jongeren ligt de wereld open en zijn de mogelijkheden eindeloos. Dat ouders bij een bepaalde vereniging of politieke partij zitten is niet meer de reden om dezelfde keuze te maken. Daarnaast heeft de opkomst van sociale media grote invloed op onze tijdsindeling. Tachtig procent van de jongeren gebruikt sociale media meer dan een uur per dag en bijna twintig procent van de jongeren haalt zelfs meer dan drie uur per dag (Kloosterman & van Beuning, 2015). Deze nieuwe tijdsindeling in combinatie met de veelheid aan opties maakt dat de keuze niet meer vanzelfsprekend op de politieke partij valt.

Gebrek aan burgerschapsvorming

In andere landen wordt wel veel aandacht besteed aan burgerschapsvorming om zo vooral jongeren te stimuleren betrokken te zijn, maar ook om te informeren over het systeem waarin zij leven. Bij het gesprek met de Friedrich Ebert Stiftung in Madrid (G. Maass, persoonlijke communicatie, 5 januari 2018) werd gewezen op het Duitse model van Politische Bildung waarbij politieke betrokkenheid en burgerschapsvorming

actief worden gestimuleerd en onderwezen in Duitsland. Aan de ene kant worden leerlingen hierbij geïnformeerd over de werking van het politieke bestel in het land en de noodzaak van deelname hieraan. Aan de andere kant worden ze ook gestimuleerd actief deel te nemen aan dit bestel en wordt informatie geboden om keuzes te kunnen maken tussen bestaande partijen.

In Nederland is het burgerschapsonderwijs volgens de onderwijsinspectie onder de maat (Trouw, 7 februari 2017). Sinds 2005 is ook hier een vorm van burgerschapsonderwijs verplicht. Het is echter niet duidelijk wat dit precies zou moeten inhouden. Als gevolg hiervan wordt een palet aan verschillende lessen gegeven, wisselend van school tot school, die niet per sé bijdragen aan het leren van essentiële normen en waarden. Democratie is bovendien niet deel van het burgerschapsonderwijs, waardoor de aandacht voor de werking en het functioneren van ons democratisch bestel weinig aandacht krijgt op de middelbare scholen (NRC, 9 november 2017). Als voorbeeld wordt hierbij aangehaald dat slechts 44% van de Nederlandse scholieren weet hoe de nationale en lokale verkiezingen in het land werken. Dat is een lager percentage dan in Rusland en veel lager dan onze buurlanden, die allemaal boven de zestig procent scoren (NRC, 9 november 2017). Het gevolg hiervan is dat ‘Nederlandse leerlingen zich beneden gemiddeld bekwaam voelen om deel te nemen aan de democratie’ (NRC, 9 november 2017). Als de conclusie van het NRC gevolgd wordt dat Nederlandse leerlingen zich onder gemiddeld bekwaam voelen, kan worden afgevraagd of dit gevolgen heeft voor de deelname bij verkiezingen. Als dit het geval blijkt te zijn zou een verbetering van het burgerschapsonderwijs leiden tot betere participatie van jongeren bij de verkiezingen.

2.3 Oorzaken Representativiteit

Belangrijke persoonlijke eigenschappen voor representatie

Eén van de aspecten waarbij representativiteit, dat wil zeggen afspiegeling, in het geding komt is op het gebied van opleidingsniveau. Op dit moment heeft 96% van de Kamerleden een academische of hbo-achtergrond, terwijl dat gemiddelde binnen de samenleving veel lager ligt (Bakker en de Pous, 2012). Eén van de oorzaken van het gebrek aan representativiteit binnen de politiek ligt wellicht in het gegeven dat er een set eigenschappen is die noodzakelijk zijn om mee te kunnen draaien in de politiek. Dat de groep lager opgeleiden is ondervertegenwoordigd in de politiek zou hiermee te verklaren zijn. Lager opgeleiden zouden uiteraard wel kunnen participeren in de partij en meedoen aan de debatten binnen de partij. De mensen die daarentegen daadwerkelijk burgers moeten vertegenwoordigen zullen over een bepaalde set van eigenschappen moeten beschikken om deze meningen om te kunnen zetten in beleid. Een voorbeeld hiervan is het begrijpen van juridische teksten, wat vaker gemakkelijker is voor iemand met een relatief hogere opleiding dan iemand met een lagere opleiding. Dit betekent niet per sé dat er minder rekening wordt gehouden met de belangen van de groep lager opgeleiden, al heeft deze groep wel het gevoel dat hun meningen niet worden gehoord (Dekker en Den Ridder, 2014). Dit laatste vormt een groot probleem en gevaar voor de parlementaire democratie. Verder is hiermee niet verklaard waarom bijvoorbeeld slechts een derde van de Tweede Kamer bestaat uit vrouwen en er geen enkel Kamerlid van bijvoorbeeld Surinaamse afkomst is (Tweede Kamer, 2018).

Kortom: een bepaald niveau qua opleiding is min of meer vereist om te kunnen vertegenwoordigen. Dit verklaart echter niet waarom andere grote groepen in de samenleving systematisch ondervertegenwoordigd zijn in het parlement en op de kieslijst.

Weinig inclusieve partijcultuur

Zoals ook al bij de oorzaken van het gebrek aan participatie is genoemd, vormt de gesloten en weinig inclusieve partijcultuur een probleem. Dit probleem zit vooral in het feit dat massapartijen van oudsher gesloten bewegingen zijn en weinig buitenstaanders aantrekken. Hieraan ligt niet ten grondslag dat bepaalde groepen burgers officieel niet welkom zijn. Het probleem is dat bepaalde burgers zich niet bij een partij thuis voelen. Dit gevoel wordt mede veroorzaakt door de bureaucratische en hiërarchische opzet van een partij. Men moet

eerst allerlei procedures en jargon kennen om actief deel te kunnen nemen. Dit gevoel van niet welkom zijn, belemmert mensen om te gaan participeren. Hierdoor blijven (massa)partijen gesloten.

Bovengenoemd probleem staat in direct verband met het gebrek aan representativiteit. Immers, als bepaalde groepen burgers niet participeren bij een politieke partij blijft deze te homogeen waardoor het de partij geen goede afspiegeling van de samenleving vormt. Zo ontstaat er dus een gebrek aan representativiteit. Dit leidt tot een vicieuze cirkel waarin een gebrek aan representativiteit wordt veroorzaakt door een gebrek aan participatie.

Hoofdstuk 3. De oplossingen

Om de problemen zoals eerder benoemd in dit rapport te verhelpen, dient er gezocht te worden naar passende oplossingen. Dit hoofdstuk zal deze oplossingen voor een gebrek aan vertrouwen, een dalende participatie en een gebrekkige representativiteit behandelen. Vooral politieke partijen zelf hebben een hand in het aanpakken van de in het vorige hoofdstuk genoemde oorzaken. Zodoende zullen politieke partijen de belangrijkste rol spelen in de meeste van de hieronder beschreven oplossingen

3.1 Oplossingen ten aanzien van gebrek aan vertrouwen

Direct contact kiezers en nieuwe vormen van participatie

Politiek voelt voor velen letterlijk als een ver-van-mijn-bed-show. Verschillende partijen zetten zich hiertegen af door op nieuwe manieren met de kiezer en de achterban te communiceren. Zo stelt DENK dat hun electorale groei te danken was aan het directe contact dat zij had met haar kiezers (S. Öztürk, persoonlijke communicatie, 29 november 2017). Vooral het gebruik van sociale media waardeert DENK als uitermate zinvol.

De zoektocht naar direct contact komt eveneens terug in de visie en werkwijze van GroenLinks. Een partij die de afgelopen verkiezingen procentueel gezien eveneens een flinke electorale groei heeft doorgemaakt. In de campagne van GroenLinks werd er zowel via sociale media als via huis-aan-huisbezoeken en meet-ups direct contact gezocht met de kiezers (S. Kooistra, persoonlijke communicatie, 15 december 2017). Deze nieuwe manieren van contact lijken een positief effect te hebben.

Dat persoonlijk en direct contact een positieve invloed hebben, doet niemand verbazen. Toch lopen politieke partijen op dit vlak nog erg achter. Ze zijn gewend aan een vaste achterban die weinig schuift, wat echter niet meer overeenkomt met de realiteit. Zodoende moeten politieke partijen meer energie steken in het binnenhalen én -houden van de kiezer. Het gebruik van sociale media lijkt hierin een goede eerste zet te zijn.

Toch is dit alleen niet voldoende. Ook het huidige type lidmaatschap van de politieke partij is door de jaren een verouderd. Op de PVV na kent Nederland een partijenstelsel dat gekenmerkt wordt door een bepaalde partijstructuur. Burgers kunnen binnen politieke partijen participeren door middel van lidmaatschap. Dit lidmaatschap zorgt ervoor dat ze een stem kunnen uitoefenen en de partij van binnenuit kunnen beïnvloeden. Leden zijn immers (een deel van) de stemmers. Deze leden bepalen binnen veel politieke partijen (mede) het verkiezingsprogramma, de kieslijst en de lijsttrekker. Ze hebben een grote invloed op de koers van de partij en dragen mee aan de financiering van de partij. Josje den Ridder (2014) noemt hen 'de schakel' tussen kiezers en gekozenen; de leden zijn de partij.

De meeste Nederlandse stemgerechtigden zijn geen lid van een politieke partij. Daarmee beïnvloedt slechts een kleine groep stemmers de politieke partijen. De leden die politieke partijen kennen, zijn op deze manier geen goede een afspiegeling van de Nederlandse samenleving, of van de eigen achterban. In het vorige hoofdstuk zijn de oorzaken van een gebrek aan participatie en representativiteit reeds besproken. Hieruit is gebleken dat er verschillende oorzaken en redenen zijn waarom burgers geen lid zijn van een politieke partij. De oorzaak ligt niet bij een weinig geëngageerd burger. Burgers participeren volop, maar niet langer op de gebruikelijke wijze. Het traditionele lidmaatschap is blijkbaar niet attractief voor burgers. Om burgers meer te betrekken binnen de politieke partij, moet er zodoende gezocht worden naar nieuwe vormen van participatie en lidmaatschap, om op deze manier niet alleen het vertrouwen en de participatie in de politieke partij te vergroten, maar eveneens de representativiteit.

Deze nieuwe lidmaatschapsvormen zouden een lichtere variant kunnen zijn van het huidige lidmaatschap. Dit zou een lagere contributie en een lagere participatie of een tijdelijk lidmaatschap in kunnen houden. In tegenstelling tot Nederland, wordt hier in andere landen al volop mee gewerkt. Denk bijvoorbeeld aan de open primaries in de Verenigde Staten, waarbij ook niet-leden mogen stemmen op de presidentskandidaat. Hoe dichter de politieke partij bij de burger staat, hoe groter het vertrouwen zal zijn. Met name voor bepaalde

bevolkingsgroepen, zoals jongeren en etnische minderheden is het belangrijk dat de politieke partij aantrekkelijker wordt. Politieke partijen lijken op bepaalde punten hier reeds een gevoel voor te hebben gekregen. In een digitaliserende samenleving, maken politieke partijen zoals gezegd steeds meer en steeds professioneler gebruik van sociale media. De gemiddelde tijd die een Nederlander per dag besteedt aan sociale media, doet vermoeden dat dat een slimme zet is. Naast internet zijn er echter nog veel meer vormen te verzinnen om partij en burger dichter bij elkaar te brengen.

Het organiseren van laagdrempelige activiteiten lijkt een sterk middel om vooral jongere burgers betrokken te krijgen. Politieke partijen moeten zich zodoende minder richten op langdurige traditionele vormen van lidmaatschap, maar veel meer op ad hoc activiteiten. De successen van de meetups van GroenLinks tonen dat vooral jongere burgers op zoek zijn naar mogelijkheden als deze. Het lidmaatschap waarbij een lid naar Algemene Leden Vergaderingen komt en één keer per jaar een stem uitbrengt op het partijcongres is achterhaald. Een verandering van dit traditionele lidmaatschap vereist creativiteit. Partijen moeten meer inspelen op de wensen van burgers en minder op ouderwetse politieke vormen. Een mogelijk middel waarmee politieke partijen beter kunnen aansluiten bij het bereiken van een bepaalde groep, is het organiseren van festivals. Nederlandse jongeren gaan in de zomer namelijk massaal naar festivals. Door als politieke partijen hierop in te spelen en festivals te organiseren voor deze doelgroep, kunnen politieke partijen jongeren meer bij de politiek betrekken. Door tevens niet alleen in te zetten op nationale, maar eveneens op lokale activiteiten wordt de band met de lokale politicus versterkt. Bovendien zijn lokale activiteiten eenvoudiger te bereiken, met name voor burgers die niet in de Randstad wonen.

Kortom, de politieke partijen moeten actief op zoek gaan naar direct contact met kiezers, nieuwe vormen van lidmaatschap en laagdrempelige politieke activiteiten. Hiermee vergroten zij de participatiegraad, de representativiteit én het vertrouwen.

Meer tijd en expertise

Een middel om lidmaatschap van een partij aantrekkelijker te maken is om politieke ambten aantrekkelijker te maken. Als het lidmaatschap van de Tweede Kamer, een Gemeenteraad of de Provinciale Staten meer status heeft zullen mensen eerder lid worden van een partij om dit felbegeerde ambt te kunnen beoefenen. Dit kan bijvoorbeeld gedaan worden door de honoraria te verhogen maar ook door politieke vertegenwoordigers meer ondersteuning te bieden.

Het bieden van meer expertise en tijd voor Kamerleden kan een bijdrage leveren aan een betere werking van ons politieke systeem. Er zijn een aantal voordelen aan het versterken van de positie van de vertegenwoordiger. Ten eerste krijgen zij dan meer slagkracht en kunnen ze hun taak inhoudende het controleren van het bestuur beter uitvoeren, waardoor het vertrouwen in hun functioneren zal stijgen. Het gebrek aan expertise van Kamerleden kan immers deels worden gedicht door meer ondersteuning. Vertegenwoordigers komen daardoor beter beslagen ten ijs en debatten kunnen inhoudelijk gevoerd worden. Een tweede voordeel is dat vertegenwoordigers hierdoor meer tijd hebben voor andere activiteiten zoals het land ingaan om daar verantwoording af te leggen, vragen en klachten te ontvangen en mensen te informeren. Dit zorgt voor meer zichtbaarheid, maar ook voor meer mogelijkheden tot debat en de kans om meer vertrouwen te winnen bij hun eigen achterban. Ten derde zouden Tweede Kamerleden meer het initiatief in het creëren van wetgeving naar zich toe kunnen trekken door betere ondersteuning en zo de plannen van de partijen meer naar de voorgrond brengen. Dit heeft als gevolg dat niet alleen het regeringsbeleid de agenda domineert, maar dat partijen hun eigen beleid naar voren kunnen schuiven en beter kunnen concurreren met de regering om de agenda-setting en media aandacht die nieuw beleid meebrengt. Hiermee kan een signaal worden afgegeven dat politieke partijen belangrijke spelers zijn met daadkracht. Dit zal het vertrouwen in het functioneren van partijen ten goede zal komen.

Sterk verhaal

Zoals eerder in dit rapport is vastgesteld, geldt een weinig aansprekend verhaal als een van de oorzaken van het verlies in vertrouwen in politieke partijen. Logischerwijs volgt hieruit dat de oplossing om dit probleem aan te pakken simpelweg een sterker verhaal is. In de interviews wordt een sterker en/of idealistischer verhaal meermaals aangehaald als een krachtige oplossing voor het afnemende vertrouwen in de politieke partijen. Zo stelt Sybren Kooistra van GroenLinks (persoonlijke communicatie, 15 december 2017) dat partijen een meer bewogen verhaal moeten vertellen waarbij centraal staat wat ze willen bereiken. Bij GroenLinks lijkt dit zijn vruchten te hebben afgeworpen tijdens de afgelopen verkiezingen. Met een sterk verhaal, waarbij het standpunt van de partij duidelijk was, heeft de partij een grote verkiezingszege geboekt.

In het interview met Andrej Zaslove (persoonlijke communicatie, 19 december 2017) kwam ook naar voren dat een sterk verhaal het vertrouwen in een partij kan doen opbloeien. Met een bepaalde ideologie kan een partij groepen in de samenleving verbinden. De verbondenheid die mensen met dezelfde ideologie ervaren ten opzichte van de politieke partij, creëert een zeker vertrouwen in de partij. Om vertrouwen te creëren bij kiezers en leden, is het belangrijk dat het duidelijk is wat zij van de politieke partij kunnen verwachten.

Ook politicoloog Tom van der Meer (persoonlijke communicatie, 15 december 2017) benadrukt in zijn interview het belang van een sterk verhaal. Voor kiezers moet het duidelijk zijn waar een partij voor staat. Als het duidelijk is wat een partij wil, zijn kiezers eerder geneigd zich aan te sluiten bij de partij en laten op deze manier een zien dat ze vertrouwen hebben in de partij.

Subsidie wijzigen/subsidie kleine partijen hoger

Het veranderen van het subsidiestelsel kan op verschillende manieren het vertrouwen beïnvloeden. In het huidige stelsel zijn er nog verschillende voorwaarden waar een partij aan moet voldoen om subsidie te krijgen. Kleine en/of nieuwe partijen voldoen niet altijd aan deze eisen omdat zij zich nog in een opstartfase bevinden. Door het stelsel zo te veranderen dat kleine/nieuwe partijen ook een hogere subsidie krijgen, wordt het voor kleine partijen makkelijker zich te ontwikkelen en te handhaven in het politieke stelsel. Hoe het veranderen van het subsidiestelsel verder uitwerkt op onder andere het vertrouwen in politieke partijen wordt toegelicht in hoofdstuk 4, waarin dieper wordt ingegaan op het effect van subsidie.

Ook in de interviews kwam het wijzigen van het subsidiestelsel ter sprake. Zo onderschreef Kamerlid Öztürk van DENK (persoonlijke communicatie, 29 november 2017) het belang van subsidies. Als partij krijg je een vast bedrag en een bedrag per Kamerlid. Door het vaste bedrag flink te verhogen, maak je het partijen (hoe klein ze ook zijn) mogelijk om hun werk te kunnen doen. Volgens DENK moeten politici gefinancierd worden om hun werk kundig te doen. Een verhoging van de subsidies zou ertoe leiden dat ook kleinere partijen hier beter in slagen. Deze partijen kunnen er op deze manier op een betere manier groepen in de samenleving te representeren waarvoor zij zich inzetten, waardoor het vertrouwen dat deze groep in de politieke partijen heeft mogelijk toeneemt.

Daarnaast zou een hogere subsidie de onafhankelijkheid van partijen beschermen. Bij een te lage of ontbrekende subsidie zijn partijen genoodzaakt hun inkomsten elders te verwerven. Inkomsten kunnen dan verworven worden via giften, het bedrijfsleven of enkel door lidmaatschapsgelden. Gero Maass van de Friedrich Ebert Stiftung (persoonlijke communicatie, 5 januari 2018) wijst echter op het gevaar van afhankelijkheid dat hierdoor in de hand wordt gewerkt. Partijen zouden op deze manier afhankelijk worden van het bedrijfsleven, waardoor het moeilijker wordt voor partijen om enkel het belang van kiezers te vertegenwoordigen. Het voorkomen van afhankelijk van bedrijven verhoogt mogelijk het vertrouwen dat kiezers in de politieke partijen hebben omdat zij zo het idee krijgen dat er werkelijk in het belang van de kiezers gehandeld wordt.

3.2 Oplossingen ten aanzien van dalende participatie

Meer inspraak

Er zijn enkele oorzaken benoemd die het gebrek aan participatie binnen partijen verklaren. Sommige daarvan hebben te maken met inspraak. Bij het afnemen van verschillende interviews kwam het gebrek aan inspraak naar voren als een verklaring voor de afnemende betrokkenheid bij politieke partijen. Ook werd benadrukt dat die inspraak vaak beter kan. Daarover wordt hier verder uitgeweid. We dragen enkele ideeën aan die kunnen leiden tot een verhoging van inspraak in politieke partijen, zowel door leden als niet-leden. Daartoe stippen we eerst wat preciezer het probleem aan, en gaan daarna over tot oplossingen.

Het debat binnen een partij is waardevol. René Cuperus (persoonlijke communicatie, 14 december 2017) benadrukt dit door zich af te vragen waar in Nederland er nog meer duizenden mensen bij elkaar komen om te praten over de toekomst van het land. Partijcongressen, lokale inspraakavonden en andere ledenbijeenkomsten zouden daarom als relevante onderdelen van de Nederlandse democratie kunnen worden gezien. Echter, de inspraak van leden binnen hun partijen staat onder druk. Partijen zijn bang om een vrije discussie toe te staan, zeker als de media toekijkt (P. van Schie, persoonlijke communicatie, 30 november 2017). Het predicaat ‘ruziepartij’ ligt dan al snel op de loer. Als voorbeeld wordt het beruchte partijcongres van het CDA in 2010 gegeven. Volgens Van Schie is dit een goed voorbeeld van hoe je inspraak moet organiseren: een vrije discussie waarvan de uitkomst niet bij voorbaat vaststaat. Maar in de media werd het niet zo overgebracht. Willem Aantjes schreef twee jaar na afloop nog in Trouw over de ‘diepe wonden’ en de ‘schaduw (...) van de verdeeldheid’ die het congres had opgeleverd (Aantjes, 2012). Dit soort berichtgeving maakt partijen, begrijpelijk, huiverig voor een hoge mate van interne discussie.

Anderzijds kan men zich ook afvragen of het alternatief wel zo waardevol is. Is het beter voor een partij om naar buiten toe als eenheid op te treden, ten koste van elke discussie? Wij denken van niet. Juist door gewone partijleden de mogelijkheid te geven om op meerdere vlakken mee te praten en vervolgens ook iets te doen met de uitkomsten daarvan, zal dit op langere termijn van belang zijn voor de gezondheid van de partij. Burgers willen niet mee praten als de uitkomst al vaststaat (P. van Schie, persoonlijke communicatie, 30 november 2017). Dat is niet iets dat een gezonde partij in een democratische samenleving moet laten gebeuren.

Er zijn nog meer manieren om inspraak te organiseren. We bespreken hier twee soorten: nieuwe vormen van inspraak en nieuwe vormen van democratie.

Technologische ontwikkelingen hebben de potentie om de kloof tussen politiek en burger radicaal te verkleinen. Het internet en alles dat daaruit voortkomt staat daarbij centraal. Nieuwe platformen als social media bieden zoveel mogelijkheden dat ze in dit rapport apart behandeld worden. Het punt dat hier gemaakt dient te worden is dat wanneer deze technologie op juiste wijze wordt gebruikt, burgers en partijleden zich meer gehoord en betrokken kunnen voelen bij het politieke bedrijf. Dat is een belangrijke eerste stap naar actieve participatie.

Er kan ook worden nagedacht over nieuwe vormen van democratie. De gedachte daarbij is dezelfde als bij het gebruik van nieuwe technologieën: betrokkenheid kweekt participatie. Vormen van participatieve democratie zoals referenda, op lokaal dan wel landelijk niveau, stimuleren betrokkenheid bij het landsbeleid buiten de verkiezingen om. Uiteraard kleven er ook nadelen aan participatieve democratie: niet alle dossiers lenen zich ervoor en de inhoud is vaak ingewikkeld. Toch zou het verstandig zijn als de Nederlandse politiek serieus kijkt naar manieren om burgers te betrekken bij beleid. Een alternatief idee daarvoor is deliberatieve democratie. Het voordeel van deliberatieve democratie is dat het de grootste nadelen aan veel vormen van participatieve democratie, zoals hierboven beschreven, wegneemt. Bij vormen van deliberatieve democratie, zoals een G1000, wordt een groep burgers geselecteerd die een besluit neemt, of advies geeft, over een vraagstuk. In tegenstelling tot referenda gebeurt dat middels discussies en informatievoorziening door experts. De kans op een geïnformeerd, afgewogen besluit wordt daarmee groter. Uiteraard zijn er ook nadelen aan dergelijke

vormen van deliberatieve democratie. Zo is het een tijdrovend, ingewikkeld proces. Ook is het maar de vraag hoe representatief de groep burgers is die hun tijd willen en kunnen besteden aan een dergelijk project. Daarom moeten er meer experimenten worden gedaan om te kunnen concluderen of het draagvlak voor beslissingen hiermee daadwerkelijk toeneemt. Wat partijen wel direct kunnen doen is het organiseren van lijsttrekkersverkiezingen. Naast een democratisch verkregen mandaat voor de lijsttrekker, heeft een partij er ook baat bij om veel rekrutering te geven aan nieuw leiderschap. De politiek draait steeds meer om personen. Over deze personalisering van de politiek zal hieronder worden uitgeweid.

Duidelijke boodschap en doelgroep

In eerste instantie binden mensen zich aan een partij om iets te bereiken. Het is daarom van groot belang dat een partij een duidelijke boodschap heeft. Waar wil de partij heen met het land? Voor burgers is dit een belangrijk punt. Mark Rutte moet zich nog steeds verantwoorden over de uitspraak die hij in 2013 deed: *'Visie is als de olifant die het uitzicht belemmert'* (Korteweg, 2013). Behalve een duidelijke langetermijnvisie lijkt een partij ook baat te hebben bij het staan voor een duidelijke doelgroep. Daar zit een logische gedachte achter. Verschillende experts stellen ook dat de *catch-all* strategie van de traditionele middenpartijen, voornamelijk het CDA en de PvdA, over datum zijn. Volgens van Schie (persoonlijke communicatie, 30 november 2017) komt dat deels doordat de binding waaruit de partij ontstaan is, de christelijke achterban van het CDA en de arbeidersklasse bij de PvdA, in grote mate verdwenen is. Cuperus (persoonlijke communicatie, 14 december 2017) vult daarop aan dat de burger tegenwoordig meer op zoek is naar een partij met mensen die hun mening delen, in plaats van een partij waar sociale groepen met verschillende belangen vertegenwoordigd zijn. Dit is terug te zien in de uitslag van de laatste parlementsverkiezingen. Partijen met een duidelijke signatuur, zoals DENK en PVV, doen het erg goed ten opzichte van bredere partijen. Sterker nog, veel van die kiezers komen van de brede middenpartijen.

Uiteraard kan men de vraag opwerpen of een parlement bestaande uit identiteitspolitieke blokken dan wel wenselijk is. De compromis-functie van een brede politieke partij mag inderdaad niet worden onderschat. Aan de andere kant zou het ook een kans voor de Nederlandse democratie kunnen opleveren, zeker wanneer de overgrote meerderheid geen partijlid is. Het compromis-debat verschuift namelijk deels van de partij naar het parlement, waar het zichtbaarder is voor de burger.

Strategisch gebruik sociale media

Eerder is aangegeven dat een van de functies van politieke partijen communicatie is: het doorgeven van informatie over wat er gaande is in de politiek aan de achterban. Ook is geconcludeerd dat partijen deze functie nog wel vervullen, maar dat zij niet meer als enige voor hun leden deze functie vervullen, door de opkomst van massamedia. Dit zorgt er misschien voor dat er minder mensen lid zullen worden van de partij omdat zij lidmaatschap van de partij niet meer nodig hebben voor de informatievoorziening. Aan de andere kant kunnen partijen deze makkelijke en laagdrempelige vorm van communicatie ook inzetten om ervoor te zorgen dat mensen participeren.

Een bericht op social media 'liken' is een laagdrempelige vorm van communicatie en participatie, en partijen kunnen hier wel makkelijk aan meten welke beslissingen wel en niet in de smaak vallen. De manier waarop gecommuniceerd wordt is echter op social media niet hetzelfde als op een partijcongres: er kan geen lang betoog gehouden worden, maar er moet gebruik gemaakt worden van korte en duidelijke boodschappen. Wanneer een partij hier voldoende op inspeelt, en op zoek gaat naar mogelijkheden om social media strategisch in te zetten om burgers te bereiken en deel te laten nemen, dan kan dit een krachtig medium zijn. Partijen moeten hierin op zoek naar methoden die voor hen werkbaar zijn en die aansluiten bij de standpunten van de partij. Het is daarbij belangrijk om uit te gaan van de manier waarop de burger social media gebruikt, en de functie die het in hun ogen vervult.

3.3 Oplossingen ten aanzien van gebrekkige representativiteit

Quota

Quota kunnen een zeer gerichte manier zijn om de representativiteit van bepaalde organen aan te passen, met name als men representativiteit ziet als een demografische overeenstemming tussen de personen die in een orgaan zitten en de bevolking qua geslacht, leeftijd en dergelijke. Deze vorm van representatie kan men aanduiden met de term descriptieve representatie. Het verschil met substantieve representatie is dat substantieve representatie betekent dat de belangen van een bepaalde groep door diens vertegenwoordigers worden beschermd (Whitford, Wilkins & Ball, 2007, p. 559). Quota zijn een effectieve manier om direct precies de gewenste descriptieve representatie te krijgen omdat men kan eisen dat bijvoorbeeld het percentage vrouwen in het parlement overeenstemt met dat in de samenleving. Zoals eerder is genoemd voelt men zich ook sneller gerepresenteerd door een persoon waarmee men gelijkenissen vertoont. Quota gericht op descriptieve representatie kunnen dus in het algemeen het gevoel van representatie verbeteren.

Hierbij loopt men tegen het al eerdergenoemde probleem aan dat de vraag op welke eigenschappen men wel en op welke eigenschappen men niet deze quota moet richten moeilijk te beantwoorden is. Ook zijn quota op geen enkele wijze een gegarandeerde manier om goede substantieve representatie te krijgen binnen onze huidige parlementaire democratie. Immers loopt men dan ook tegen de vraag aan waarop deze quota wel en niet gericht zouden moeten worden. Vanuit democratisch oogpunt zijn quota ten behoeve van substantieve representatie zeer problematisch omdat dat zou vereisen dat men personen gaat selecteren op basis van de bevolkingsgroep die zij gaan vertegenwoordigen terwijl dat normaal gesproken door verkiezingen wordt bepaald.

Richten op doelgroepen

De wens dat elke politieke partij representatief moet zijn, kan ook anders worden benaderd. In plaats van het representatief maken van elke partij voor de gehele bevolking, kunnen partijen ook kiezen om hun partij zo veel mogelijk hun achterban te laten weerspiegelen. Dit vloeit logischerwijs voort uit het feit dat de politieke partijen in de regel opkomen voor bepaalde belangen. Politieke partijen zouden volgens deze redenering dus alleen die mensen moeten representeren die dezelfde belangen delen en zouden alleen representatief moeten zijn op die belangen die relevant zijn.

Hierbij zou bijvoorbeeld GroenLinks moeten streven naar meer hoogopgeleiden, meer vrouwen en meer jongeren binnen haar partij, terwijl 50Plus vooral moet streven naar 50-plussers als partijlid. Het gevolg hiervan is dat mensen zich eerder herkennen in de leden van een partij maar ook dat de partij een betere 'voelspriet' van haar achterban heeft, simpelweg omdat de achterban gerepresenteerd is in haar eigen partijleden. Evengoed blijft het probleem aanwezig dat geen enkele partij ooit een precieze afspiegeling kan zijn van haar eigen achterban. Maar als partijen er meer zouden streven een reflectie te zijn van haar eigen kiezers, zou in principe het probleem van gelijke representatie grotendeels moeten kunnen worden overkomen.

Decentralisatie

Het is mogelijk dat decentralisatie invloed heeft op de representativiteit. Onder decentralisatie wordt hier verstaan dat bevoegdheden verplaatst worden van de centrale overheid naar de provincies en gemeenten. Decentralisatie in deze zin heeft een effect op lokale verkiezingen en leidt tot een hogere opkomst bij deze verkiezingen. Als men stemmen beschouwt als een puur rationele handeling die gericht is op het verkrijgen van voordelen doordat de gekozene voordelig gaat handelen voor de kiezer, dan is de macht die een zeker orgaan heeft een beslissende factor die de wil om te stemmen bepaalt (Blais, Anduiza & Gallego, 2011, p. 298). De kosten om te gaan stemmen zijn immers verwaarloosbaar en het levert de stemmer veel voordeel op als dit een machtig orgaan is, omdat het beleid dat hij wenst des te effectiever nagestreefd zal worden. Andere effecten van decentralisatie die de opkomst bevorderen zijn het ontwikkelen van lokale politieke media en het

versplinteren van politieke partijen in regionale afdelingen die meer lokale problemen aansnijden (Blais, Anduiza & Gallego, 2011, p. 299). Op deze manier bevordert decentralisatie de opkomst.

Het effect dat decentralisatie heeft op de opkomst bij lokale verkiezingen kan ons ook iets over representatie leren. Immers zal bij een hoge opkomst het gevoel van representatie beter zijn omdat alle burgers zich hebben uitgesproken en dat de gekozenen een zekere legitimiteit schenkt. Ook zorgt de voornoemde opsplitsing van partijen in regionale afdelingen ervoor dat deze partijen meer communiceren over de specifieke problemen die voor mensen in een bepaalde regio relevant zijn en wordt ook het politieke media-verkeer op regionaal niveau gestimuleerd. Omdat deze twee processen voor meer communicatie zorgen tussen partij en burger heeft decentralisatie zo een positief effect op de representatie. Door de betere communicatie en een hogere opkomst die de gekozenen meer legitimiteit schenkt, kan decentralisatie bij de lokale en regionale overheid de representatie verbeteren.

Het hiervoor beschreven proces werkt echter twee kanten op. Als men decentraliseert, dan krijgt de politieke besluitvorming op regionaal of lokaal niveau meer aandacht en zal de opkomst voor de bijbehorende verkiezingen stijgen, wat goed is voor de representatie. Echter wordt hierdoor tegelijkertijd de nationale politiek voor de burger minder interessant omdat deze minder macht heeft. Zoals al eerder kort is aangestipt, kan het weghalen van macht bij de nationale overheid er ook toe leiden dat burgers minder vertrouwen in en aandacht voor dit niveau van de overheid krijgen omdat dit gebrek aan invloed slecht afstraalt op nationale politici. Voor het gevoel van representatie van de burger op landelijk niveau zal dit niet bevorderlijk zijn.

4. Het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties - drie scenario's

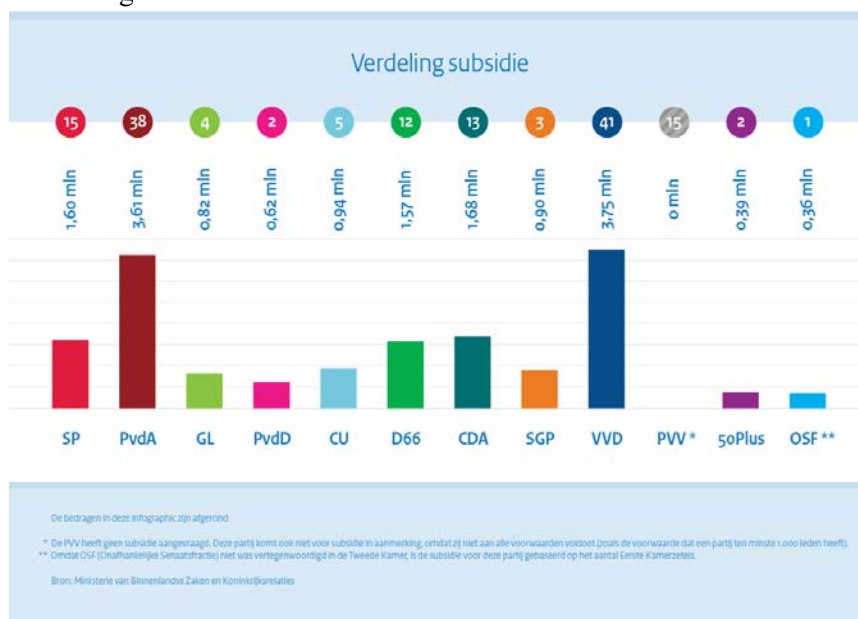
De invloed het ministerie van BZK op politieke partijen is beperkt. Het ministerie regelt de subsidies die de overheid aan politieke partijen verstrekt. Op dit moment wordt er ongeveer 16,5 miljoen euro aan subsidies verstrekt aan de verschillende politieke partijen. Een partij komt in aanmerking voor financiering als zij aan drie voorwaarden voldoet: (1) de partij heeft meer dan duizend leden, (2) deze leden hebben vergader- en stemrecht en (3) de contributie per lid bedraagt ten minste twaalf euro. Naast deze voorwaarden zijn er een aantal doelen waarvoor het geld besteedt moet worden, deze zijn beschreven in artikel 7 van de Wet Financiering Politieke Partijen (hierna Wfpp). De subsidie zelf bestaat uit vier delen, te weten: (1) een algemeen bedrag, (2) een deel voor het wetenschappelijk instituut, (3) een deel voor de jongerenorganisatie en (4) een deel voor een instelling voor buitenlandse activiteit (art. 8 lid 1 Wfpp). Het grootste deel van de subsidie gaat naar het algemene deel (Rijksoverheid, 2018). Een deel van de doelen waarvoor de subsidie moet worden besteed in dit algemene deel beslaan het verhogen van de kwaliteit van de democratie, bijvoorbeeld 'politieke vormings- en scholingsactiviteiten' (art. 7 lid 2 sub a Wfpp) of 'activiteiten ter bevordering van politieke participatie van jongeren' (art. 7 lid 2 sub e Wfpp). Een ander deel mag echter worden besteed aan de campagne kanalen van politieke partijen. Zo mag een politieke partij haar subsidie besteden aan 'activiteiten in het kader van verkiezingscampagnes' volgens de wet (art. 7 lid 2 sub i Wfpp). Dus de burgers financieren zelf in beperkte mate de verkiezingscampagnes waarmee zijzelf bestookt worden. Hierbij kan men ook vraagtekens stellen: hoe verdedigbaar is deze aanwending van publiek geld? Dit kan een belangrijke reden vormen om het subsidie stelsel te herzien.

Geld is dus een belangrijke factor in het welbevinden van politieke partijen. Daarmee heeft het ministerie van BZK dus een hand in de toekomst van politieke partijen. Het is interessant om vanuit verschillende scenario's te speculeren wat zij voor invloed hebben op de toekomst van de politieke partij. In dit hoofdstuk zullen zodoende drie verschillende scenario's met betrekking tot overheidssubsidiëring behandeld worden. De hoogte van de subsidiëring verschilt per scenario. In het eerste scenario wordt een situatie geschetst zonder overheidssubsidie. Het tweede scenario behandelt een situatie waarin de subsidie gelijk blijft aan de huidige situatie. Ten slotte wordt in het derde scenario de subsidie voor politieke partijen verhoogd. De verschillende scenario's behandelen de gevolgen van deze maatregelen en op welke manier politieke partijen zich hierop kunnen aanpassen.

Scenario 1 – Subsidies schrappen

In het eerste scenario wordt besloten de subsidies voor politieke partijen af te schaffen. Daarbij wordt tegemoetgekomen aan een breed gedeelde zorg dat subsidies ertoe hebben geleid dat partijen het contact met de achterban hebben verloren en vooral bezig zijn met het veiligstellen van de eigen positie. Door het stapsgewijs afschaffen van de subsidies zullen partijen gedwongen zijn om het belang van de leden weer voorop te stellen omdat deze voor de contributies zorgen. Met de afschaffing komt het ministerie van BZK tegemoet aan de kritiek van bijvoorbeeld het FvD en de PVV dat partijen in een soort kartel zitten dat niet meer afhankelijk is van de kiezer, maar van de overheid voor haar voortbestaan. Tevens is het dan niet langer zo dat burgers bestookt worden met verkiezingscampagnes die zij zelf in bepaalde mate financieren. Om te voorkomen dat grote bedrijven de partijorganisaties overnemen via grote giften en donaties wordt besloten dat er geen giften boven de 10.000 euro toegestaan zijn. Zo is er geen reden voor partijen om bepaalde actoren met groot vermogen te vriend te houden, in plaats van de belangen van de kiezer voorop te stellen. Partijen

hebben 10 jaar de tijd om op zoek te gaan naar andere bronnen van financiering, of om hun organisatie aan te passen op een kleiner budget. Subsidies vormen nu nog tussen de 35% en 50% van het inkomen van politieke partijen (Van Biezen, 2017). In figuur 3 is een overzicht te vinden van de subsidieverdeling in 2014, die grotendeels afhankelijk is van het aantal zetels en leden dat een partij heeft. Figuur 4 is een overzicht van de giften die partijen hebben ontvangen tussen 2015 en 2017. Uit deze twee figuren wordt duidelijk dat nu het subsidiesysteem vooral goed uitpakt voor partijen die veel zetels halen en dat hiermee dus verkiezingswinst en dus de status quo bevorderd wordt. Afschaffen zou dit ‘oneerlijke’ voordeel voor partijen die veel zetels halen verminderen. Tegelijk valt wel op dat sommige partijen veel meer inkomsten weten te halen uit giften en donaties dan andere partijen, onafhankelijk van het aantal zetels of leden. In het geval van de SP komt dit door de verplichte afdracht die het hanteert voor haar bestuurders. Hiermee zal de SP bijvoorbeeld er relatief sterk op vooruit gaan door het afschaffen van de subsidies terwijl bijvoorbeeld de VVD er relatief veel op achteruit gaat.

Figuur 3: Subsidieverdeling 2014 politieke partijen. Bron: Rijksoverheid 2018.

Figuur 4: Verdeling giften tussen 2015 en 2017. Bron: NOS 8 maart 2017.

Bij het wegvallen van de overheidssubsidie moeten partijen op zoek gaan naar manieren om het verdwijnen van deze inkomstenbron te compenseren, waarbij het uiteindelijk gaat om de partijen die het beste nieuwe bronnen van inkomsten kunnen aanboren. De garantie van overleven door subsidie is weg en de partijen zijn in een situatie gekomen van een vrije markt om de gunst en vooral de donaties van de kiezer te verwerven. Hierbij zullen allen die partijen blijven bestaan die succesvol voldoende financiering weten binnen te halen. Partijen die dit niet voor elkaar weten te krijgen zullen een steeds minder grote organisatie kunnen financieren, minder campagnegeld hebben en uiteindelijk waarschijnlijk failliet gaan en verdwijnen door een gebrek aan geld en stemmen. Andere (nieuwe) partijen zullen het gat opvullen van de verdwenen partij door de aanhang over te halen hun loyaliteit en geld aan een nieuwe partij te geven. Hiermee ontstaat een situatie van volkomen concurrentie om de gunst van de kiezer, waarbij die partijen die het beste aanvoelen wat de kiezer wil en die kiezer ook voor lange tijd aan zich weet te binden het meeste geld zullen binnenhalen. Het gevolg is dat partijen weer dichterbij de kiezer komen en veel beter de eisen van de kiezer in hun programma's zullen verwerken. Ook zullen partijen gedwongen worden om meer op de kleintjes te letten. Hierdoor zullen zij minder snel dure grachtenpanden aanschaffen of een wetenschappelijk bureau instellen, maar zich vooral richten op de essentiële uitgaven om de partij draaiende te houden.

Om het doemscenario van faillissement te voorkomen zijn er verschillende manieren waarop partijen zullen proberen zoveel mogelijk geld binnen te halen. Een partij kan bijvoorbeeld haar best doen meer leden te werven, om zo voldoende financiering binnen te krijgen (A. Zaslove, persoonlijke communicatie, 2017). Dit stimuleert partijen om meer leden te werven. Partijen zijn in deze situatie veel meer afhankelijk van hun leden, waardoor ze eerder geneigd zijn naar hun leden en de samenleving te luisteren. Hierdoor zullen partijen zich moeten gaan richten op het werven van meer leden door bijvoorbeeld het organiseren van (laagdrempelige) wervingsactiviteiten om mensen enthousiast te maken voor de partij. Ook zouden ze leden meer inspraak kunnen geven zodat deze zich meer gehoord voelen en daardoor meer geneigd zullen zijn bij de partij te blijven.

Het binnenhalen van lidmaatschapsgelden is niet de enige manier waarop een politieke partij financiering via leden kan ontvangen. Een partij kan giften van leden ontvangen en sommige partijen hanteren een regeling waarbij parlementariërs een deel van hun inkomsten aan de partij moeten afstaan. Hiernaast kan worden geëxperimenteerd met een flexibel soort lidmaatschap, zoals eerder besproken. Het flexibele zorgt er bijvoorbeeld voor dat ook niet leden (tegen een kleine betaling) mee mogen stemmen met een aantal beslissingen binnen de partij. Partijen hebben hierdoor extra inkomsten en de kiezers hebben meer inspraak in beslissingen die gemaakt worden.

Daarnaast biedt een afschaffing van de subsidiëring door de overheid de mogelijkheid voor kleine en/of nieuwe partijen om de politieke arena te betreden. De huidige subsidieregeling zorgt ervoor dat partijen, als ze eenmaal deel uitmaken van de Tweede Kamer een groot voordeel hebben. Door het in standhouden van een subsidieregeling beschermen huidige partijen zichzelf gedeeltelijk tegen de opkomst van nieuwe partijen. Zij hebben immers middelen ter beschikking via de staat waar nieuwkomers nog geen recht op hebben, waardoor ze gemakkelijker nieuwkomers buiten kunnen houden (Katz & Mair, 1995). Met het afschaffen van de subsidieregeling wordt er als het ware een marktcompetitie gecreëerd, waarin in principe iedere partij toegang heeft tot de politieke arena. Enerzijds creëert dit op deze manier gelijkheid; iedereen is in staat een politieke partij op te richten, waarbij bestaande partijen niet meer financiële voordelen hebben dan nieuwe partijen. Anderzijds creëert dit ook een soort ongelijkheid. Niet alle partijen hebben een achterban met veel middelen ter beschikking, waardoor de ene partij meer inkomsten kan genereren dan de andere.

Een marktcompetitie waarbij de condities om de politieke arena te betreden gelijk zijn voor nieuwe en oude partijen, leidt mogelijk tot een veelheid aan partijen. Bestaande partijen hebben minder middelen en dus minder

overmacht op nieuwe partijen in de strijd om de kiezer, wat kan leiden tot de opkomst van meer partijen. Deze situatie wordt gekenmerkt door een grote dynamiek waarin startups en movement parties gemakkelijk kunnen ontstaan, wat betekent dat vraagstukken in de samenleving een eigen partij zullen krijgen en zullen concurreren met bestaande partijen wat leidt tot fragmentatie. Fragmentatie wordt vaak gezien als een negatieve ontwikkeling omdat het de bestuurbaarheid van een land in gevaar zou brengen. Met meer partijen in een politiek systeem is het immers moeilijker een coalitie te sluiten waarbij er daarnaast een geringe ideologische afstand is. Echter kent deze fragmentatie ook positieve kanten. Doordat er een grote verscheidenheid is in partijen, zullen deze partijen zich van elkaar moeten onderscheiden om kiezers voor zich te winnen. Hierdoor zal er voornamelijk sprake zijn van een veelheid aan niche-partijen. Kiezers hebben zo een grote keuze tussen politieke partijen, waardoor de kans groot is dat er een politieke partij is die bij hun eisen past. Mogelijk ontstaat er op deze manier dus een concurrentie tussen een veelheid van (niche)partijen die om de stem van de kiezer strijden.

Echter zit er ook een gevaar in het afschaffen van de overheidssubsidie. Politieke partijen kunnen naast bovenstaande manieren, ook via het bedrijfsleven financiering ontvangen. Doordat partijen afhankelijk zijn van bedrijven voor hun financiering, brengt dit hun onafhankelijkheid in gevaar (G. Maass, persoonlijke communicatie, 5 januari 2018). Om ervoor te zorgen dat enkel leden en kiezers de koers van de partij kunnen bepalen, dienen er duidelijke regels omtrent financiering door bedrijven te worden opgesteld. Om afhankelijkheid van de bedrijfssector te voorkomen, moet het voor politieke partijen niet mogelijk zijn om (grote) giften van bedrijven te ontvangen. Daarnaast moeten alle giften uit het buitenland, ongeacht de hoogte van de giften, verboden worden. Om dit in goede banen te leiden, is naast het afschaffen van de overheidssubsidie een verscherping van de regelgeving omtrent financiering vereist.

Voor de partijen zelf zijn er aantal mogelijkheden om hun posities te versterken in dit scenario. Naast de competitie om de kiezer die ze waarschijnlijk zal dwingen om meer leden te gaan werven, zijn ook de hiervoor besproken oplossingen van het vergroten van het direct contact en het veranderen van de visie mogelijkheden om zonder subsidie het hoofd boven water te houden. Allereerst kan door het vergroten van het directe contact met de leden een politieke partij opnieuw meer een verbindende functie tussen mensen vervullen. Hierbij is het van belang dat leden zich ook betrokken voelen bij de partij en er graag deel van zijn. Mogelijk gevolg is dat leden zich ook eerder geroepen voelen zich in te zetten voor de partij en haar meer (financieel) zullen steunen. Het veranderen van de visie en het kiezen van een aansprekende leider, waarbij er sterker afgezet wordt tegen andere partijen om een duidelijker demarcatie tussen programma's te bieden, leidt tot meer 'spanning' tussen partijen. Als partijen duidelijker zich van elkaar kunnen onderscheiden is het voor stemmers ook duidelijker tot welke partij zij zich specifiek aangetrokken voelen (A. Zaslove persoonlijke communicatie, 19 december 2017). Dit kan mogelijk leiden tot minder kiezers voor de partij, maar het heeft wel als gevolg dat die mensen die voor de partij stemmen ook stevig achter de boodschap staan. Als een partij meer mensen op lange termijn door een eigen unieke boodschap aan zich weet te binden, is het veel waarschijnlijker dat mensen lid worden van een partij dan in een situatie waarin stemmers het om het even is op wie ze stemmen.

Scenario 2 - Incrementele veranderingen

Het tweede scenario dat voorgesteld wordt, is een situatie waarin de hoogte van de subsidie op zich hetzelfde blijft, maar hier wel een andere invulling aan gegeven wordt. Er zal dan ook geen plaats meer zijn voor subsidie die wordt besteed aan verkiezingscampagnes in dit scenario. Zoals hiervoor besproken zijn er drie belangrijke problemen met betrekking tot politieke partijen: gebrek aan vertrouwen, geringe participatie en gebrekkige representativiteit. In dit scenario zal getracht worden een oplossing te vinden waarin de overheid niet meer

geld kwijt is aan politieke partijen, maar er wellicht wel een betere invulling aan kan worden gegeven. Er wordt geen berekening uitgevoerd waarin de specifieke bedragen per maatregel worden vastgesteld. Dit scenario dient als schets van een situatie waarin enkel de invulling van de subsidie wordt gewijzigd.

Zoals eerder in het rapport naar voren gekomen zijn veranderingen noodzakelijk voor het oplossen van de problemen waar partijen op dit moment mee te maken hebben. Als het beleid niet verandert, zal dit naar onze mening niet ten goede komen aan het oplossen van de problemen. Echter is het voor te stellen dat het niet zo simpel is om de subsidie te schrappen of bijvoorbeeld te verdubbelen. In dit scenario wordt om die reden uitgegaan van de huidige hoogte van de subsidie en worden er aanpassingen voorgesteld in de verdeling van deze subsidie. De voorwaarden voor het ontvangen van overheidssubsidie zijn al in de inleiding van dit hoofdstuk genoemd. Aan de besteding van de financiering zijn verder geen strikte voorwaarden verbonden. Wel moet de financiering voor bepaalde doelen geoormerkt zijn. Bij deze doelen valt te denken aan ‘politieke vormings- en scholingsactiviteiten’, ‘het werven van leden’ en ‘activiteiten ter bevordering van de politieke participatie van jongeren’ (Wfpp). Ook het ‘betrekken van niet-leden bij activiteiten van de politieke partij’ behoort tot een van de doelen waarvoor de subsidie bedoeld is. Echter, zoals eerder in het rapport is vastgesteld laat dit nog te wensen over, zo mag subsidie geld op dit moment ook worden besteed aan verkiezingscampagnes en hier kan men vraagtekens bij stellen.

Op dit moment zijn partijen zeer vrij in het besteden van hun subsidies, om te voorkomen dat de overheid invloed kan uitoefenen op de partijen die diezelfde overheid moeten controleren. Er zal daarentegen wel een bepaalde vorm van controle moeten plaatsvinden, omdat op dit moment onduidelijk is waaraan de gelden precies worden besteed en of deze wel binnen de geoormerkte doelen vallen. Om inmenging van de overheid te voorkomen zou een onafhankelijke instantie de taak moeten worden gegeven om de subsidie te verdelen. Dit zou een zelfstandig bestuursorgaan, zoals de Rekenkamer, kunnen zijn. Voorkomen moet namelijk worden dat de overheid een te grote invloed krijgt op het beleid van partijen.

Het voorstel in dit scenario is om een deel van de subsidie te reserveren voor het oplossen van de drie kernproblemen van politieke partijen (dalend vertrouwen, participatie en representatie). Een partij kan aanspraak maken op deze reservering door op een bepaalde manier aan te tonen dat zij actief investeert om het probleem te bestrijden. Hieronder worden oplossingen voor de drie kernproblemen van politieke partijen aangedragen. Om het vertrouwen van de burger te winnen, zullen partijen meer in direct contact moeten komen met hun electoraat. Een voorbeeld van meer en directer contact zijn de meet-ups van GroenLinks of het gebruik van social media door DENK. Dit directer contact kan dus worden bewerkstelligd binnen de huidige grenzen van de financiering. Als doelen van de financiering wordt het echter niet genoemd, terwijl naar onze mening vertrouwen essentieel is voor de werking van het democratisch systeem. Als partijen flink zouden investeren in het directe contact met haar kiezers komt dit het vertrouwen in die partijen ten goede. De taak van het ministerie van BZK zou het waarborgen hiervan moeten zijn.

Het werven van leden is wel een doelen binnen het huidige financieringsbestel, maar het aansporen van actief lidmaatschap niet. Een partij is niets zonder haar actieve leden en dus moet een partij worden aangespoord om meer mensen in de partij te laten participeren. Hoe partijen hiermee omgaan is natuurlijk aan hen. Een voorbeeld zou kunnen zijn het invoeren van ‘light lidmaatschappen’, waarbij de drempel lager ligt voor mensen om te participeren in partijen. Een andere verandering in partijen die eveneens de participatiedrempel verlaagt, is het organiseren van meer mogelijkheden tot inspraak. Hier moet de overheid rekening mee houden bij het verlenen van subsidie. Bij de eis van een zeker aantal leden voordat men subsidie ontvangt, moet men ook lichtere lidmaatschappen kunnen meetellen - zij het minder zwaar. Bijvoorbeeld zou een vol lid twee keer zoveel subsidie kunnen opleveren als een lid dat alleen mag stemmen voor de kandidatenlijst van de partij. Zo zijn partijen bereid om ook voor zulke leden meer open te staan. Door deze variabele subsidie worden partijen

tegelijkertijd aangemoedigd meer actieve leden te werven, omdat deze de meeste subsidie zullen opleveren. Een mogelijk gevolg van deze vormen van laagdrempelige lidmaatschappen is dat mensen geen ‘normaal’ lid meer willen zijn. Om dit toch te waarborgen zou een partij bijvoorbeeld kunnen differentiëren in het gewicht dat men geeft aan de stemmen van de verschillende soorten leden. Traditionele leden zouden dan meer stemrecht hebben dan de nieuwe leden die lid zijn op basis van het laagdrempelige lidmaatschap.

Samengevat komt het scenario waarin er evenveel wordt uitgegeven erop neer dat men deels de wet financiering politieke partijen aanpast en deels anders interpreteert om partijen te stimuleren meer vormen van lidmaatschap te scheppen, contact te leggen met hun achterban of actief lidmaatschap te bevorderen. Het feit dat in dit scenario niet meer uitgegeven wordt, betekent dat er in dit scenario geen compleet nieuwe initiatieven worden ontplooid, zoals de G1000, en dat het puur om een andere verdeling van hetzelfde geld gaat. Desondanks zal dit scenario partijen positief motiveren om onder meer hun lidmaatschap flexibeler te maken en meer mogelijkheden tot participatie te bieden. Daarom is dit scenario te verkiezen boven het ongewijzigd voortzetten van het huidige beleid.

Scenario 3 - Meer geld

In het derde scenario komt er meer geld beschikbaar voor politieke partijen. Dit scenario is een schets waarin de gevolgen van een dergelijke investering in de Nederlandse politiek worden besproken op basis van de eerder beschreven problemen: gebrek aan vertrouwen, participatie en representativiteit. Daaronder vallen investeringen in politieke partijen zelf, maar ook in zaken die met de politieke partijen verbonden zijn. In dit rapport doen we geen voorstellen voor precieze bedragen, maar kijken we primair naar de effecten die forse investering kan hebben.

Allereerst wordt de financiering voor politieke partijen, zoals geregeld in Artikel 8.1 Wfpp, sterk verhoogd. Die verhoging biedt partijen allereerst de mogelijkheid om meer contact op te nemen met de burger. Partijen kunnen zich vestigen in de samenleving, bijvoorbeeld door naar Duits model lokale kantoren te openen of door laagdrempelige activiteiten te organiseren. Eerder noemden we al het idee om festivals te organiseren waar (jonge) mensen op een ontspannen manier kennis kunnen maken met politieke partijen. De politiek wordt in dit scenario toegankelijker voor de burger.

Daarnaast kunnen kleine partijen, of wellicht zelfs partijen in het proces van oprichting, extra worden ondersteund. Voor de responsiviteit van het democratische bestel zou het goed zijn om nieuwe, of marginale, bewegingen beter te ondersteunen. Nieuwe ideeën, of sociale groepen, worden dan beter vertegenwoordigd in het politieke hart van Nederland. Het vertrouwen in politieke partijen en de representativiteit van de volksvertegenwoordiging neemt daardoor zichtbaar toe.

Er wordt ook geïnvesteerd in de inrichting van onze democratie. Specifiek bedoelen we daarmee volksvertegenwoordigingen, het onderwijs, en nieuwe vormen van democratie. Allereerst de volksvertegenwoordiging; Kamerleden kunnen hun werk beter doen wanneer zij beter worden ondersteund. Er kan meer worden nagezocht, nagerekend, en uitgeplozen. Dit versterkt de machtspositie van het parlement ten opzichte van ministers die duizenden ambtenaren onder zich hebben. Politici zijn dus minder tijd kwijt zijn aan research. Hierdoor hebben politici ook meer tijd over voor andere zaken dan hun werkzaamheden in het parlement. Zo kunnen ze meer het land ingaan om beter contact te krijgen met de burger. Politici hoeven dan niet meer altijd in ‘Den Haag’ te verblijven maar kunnen hun tijd ook elders in het land besteden. Een extra assistent voor elk Kamerlid en een parlementaire rekenkamer is dus geen overbodige luxe. Op lokaal niveau worden soortgelijke maatregelen genomen. De toenemende werkdruk die gemeenteraadsleden ervaren wordt tegengegaan, en tegelijkertijd leveren ze een positieve bijdrage aan het niveau van het debat.

Uit dit rapport is ook gebleken dat Nederland het vergeleken met andere landen beter kan doen op het gebied van burgerschap. Door te investeren in instanties als ProDemos, kunnen meer kinderen en jongeren op toegankelijke wijze kennismaken met de werking van onze democratie. Wanneer we dat combineren met een hernieuwde focus op burgerschap in het onderwijs heeft dat positieve gevolgen voor de manier waarop nieuwe generaties met politiek omgaan. Denk aan versterking en uitbreiding van de vakken maatschappijleer en maatschappijwetenschappen, met name op het vmbo en in het tertiair onderwijs. Ook in het primair onderwijs kan meer aandacht worden gegeven aan de politiek, bijvoorbeeld bij verkiezingen. Jonge burgers krijgen hierdoor een beter begrip van 'de politiek', waardoor de drempel om te participeren lager wordt.

Er zijn ook risico's verbonden aan dergelijke subsidieverhogingen. De voornaamste is dat partijen 'lui' kunnen worden. Doordat ze minder afhankelijk zijn van leden, kunnen pogingen om leden te werven afnemen. De kartelisering van het staatsbestel neemt dan toe. Als partijen minder hoeven te luisteren naar hun leden, wordt de drempel om bepaalde zaken in de achterkamertjes te regelen wellicht lager. Anderzijds worden partijen bij verkiezingen nog steeds afgerekend op hun prestaties. Dit rapport gaat ervanuit dat partijen de door ons geschetste problemen herkennen en zelf ook een solide relatie met hun achterban en andere burgers willen opbouwen. Door middel van dit scenario willen we laten zien dat als partijen daarvoor de middelen krijgen, dat doel hopelijk bereikt kan worden. Een praktisch probleem kan wel zijn dat partijen zelf zullen moeten beslissen tot een aanpassing van de Wfpp. Wellicht zullen partijen daarvoor terugschrikken, omdat het beeld van een zelf verrijkende banencarrousel daarmee ook sterker zou kunnen worden. Het verdient dan ook aanbeveling om een voorstel tot wijziging van de Wfpp vanuit het ministerie van BZK te laten komen, om het te behoeden voor een dergelijke interpretatie.

Dit scenario bindt meerdere acties samen. Ten eerste een investering in partijen. Deze dient de band met de burger te versterken en nieuwe bewegingen een kans te geven hun stem te laten horen. Ten tweede een investering in onze volksvertegenwoordiging. Die wordt daardoor op lokaal niveau beter en aantrekkelijker, en op nationaal niveau beter opgewassen tegen mega-ministeries. Ten derde een investering in de toekomst. Verbeter burgerschapsonderwijs en geef instanties die de werking van de democratie verduidelijken meer ruimte. Bovenal verzekert de Nederlandse democratie zich via deze investeringen van een politiek met aanzien welke onafhankelijk is van vermogende belangengroepen.

Conclusie

Een democratie zonder politieke partijen is bijna ondenkbaar. Toch betekent het feit dat er geen beter alternatief voorhanden is niet dat het huidige systeem geen problemen kent. Sterker nog, in dit rapport hebben we meerdere problemen aan de kaak gesteld waar politieke partijen mee kampen. Deze problemen zijn te verdelen in drie hoofdgroepen: afname in vertrouwen, afnemende participatie en een gebrek aan representativiteit. Elk van deze problemen heeft weer zijn eigen onderliggende oorzaken. Deze hebben wij besproken waarna oplossingen hiervoor zijn aangedragen.

Op grond van de problemen die wij in dit rapport hebben beschreven kunnen wij stellen dat er voornamelijk een cultuuromslag bij politieke partijen moet plaatsvinden. Een belangrijke rode draad is dat partijen meer contact moeten krijgen met de kiezer. Deze cultuuromslag moet geënt zijn op veranderingen op het gebied van vertrouwen, representativiteit en participatie. Die omslag kan op meerdere manieren plaatsvinden. De mogelijkheden hebben we uitgewerkt in drie verschillende scenario's. Het is natuurlijk op de eerste plaats een taak van partijen zelf om deze omslag te laten plaatsvinden. De partij is uiteindelijk verantwoordelijk voor haar eigen beleid en verandering moet dan ook van binnenuit komen.

De rol die het ministerie heeft en het prijskaartje dat daaraan vasthangt verschilt per scenario. Alle scenario's hebben gemeenschappelijk dat investeringen op strategische plaatsen aan de basis liggen. Bij scenario's 'subsidies schrappen' en 'meer geld' wordt er gesleuteld aan de hoeveelheid geld die naar politieke partijen gaat. Bij het scenario 'incrementele veranderingen' blijft het bedrag dat politieke partijen krijgen gelijk, maar worden de voorwaarden om subsidie te krijgen veranderd. Welk scenario er ook wordt gekozen, het staat vast dat de status quo moet veranderen. De politieke partij heeft namelijk zeker een toekomst. Hoe deze toekomst er uitziet hangt ervan af of en hoe partijen hun huidige problemen aanpakken. De situatie van de politieke partij is te vergelijken met een paard dat uitgeput op de grond ligt. Het paard moet uiteindelijk zelf opstaan: bij partijen moet een cultuuromslag plaatsvinden. Maar het ministerie kan daarbij een belangrijke rol spelen. Zij kan het paard met een stok slaan door subsidies te schrappen en het paard daarmee dwingen op te staan. De andere optie is dat het ministerie het paard een wortel voorhoudt om het paard te motiveren om het werk te hervatten. Uiteindelijk is het gevolg geen trekken aan een dood paard, maar een nieuw hoofdstuk in de Nederlandse democratie.

Bronvermelding

- Aantjes, W. (2012). Het CDA-congres in 2010 sloeg diepe wonden. *Trouw*. Gevonden op: <https://www.trouw.nl/home/het-cda-congres-in-2010-sloeg-diepe-wonden~a75ce60d/>. Laatst bezocht op 19-01-2018.
- Bakker, M., & De Pous, I. (2012, 20 september). De nieuwe Tweede Kamer: te oud en te slim. *De Volkskrant*. Geraadpleegd van <https://www.volkskrant.nl/politiek/de-nieuwe-tweede-kamer-te-oud-en-te-slim~a3319433/>
- Ben-Ner, A., McCall, B. P., Stephane, M., & Wang, H. (2006). *Identity and self-other differentiation in work and giving behaviors: experimental evidence* (Working Paper). Geraadpleegd via <http://conf.som.yale.edu/obsummer07/PaperBen-NerKramer.pdf>.
- Biezen, I. van, Mair, P., & Poguntke, T. (2011). 'Going, going,...gone? The decline of party membership in contemporary Europe'. *European Journal of Political Research*, 51(1), 24-56.
- Blais, A., Anduiza, E., & Gallego, A. (2011). Decentralization and voter turnout. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 29(2), 297-320.
- Centraal Bureau Statistiek. (2017). *Worden we individualistischer?* Geraadpleegd 30 januari 2018, van <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2017/52/worden-we-individualistischer->
- Chattopadhyay, R., & Duflo, E. (2001). Women's leadership and policy decisions: evidence from a nationwide randomized experiment in India (Working Paper, dp-114). Geraadpleegd via The Institute for Economic Development Working Papers Series, <https://economics.yale.edu/sites/default/files/files/Workshops-Seminars/Development/duflo-011015.pdf>
- Cuperus, R. (14 december 2017). Persoonlijk interview.
- Dalton, R. & Wattenberg, P. (2000). *Parties Without Partisans: Political Change in Advanced Industrial Democracies*. Oxford:Oxford University Press.
- Dawkins, R. (2017). Political participation, personality and the conditional effects of campaign mobilization. *Electoral Studies*, 45, 100-109.
- Dekker, P. & Den Ridder, J. (2014). Het politiek-culturele verschil in *Vershil in Nederland 2014* (p. 177-201).
- Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (DNPP) Gezamenlijk ledental van de partijen die in de Tweede Kamer zitting hebben 1950-2017. Geraadpleegd 8 februari 2018, op <http://dnpp.ub.rug.nl/dnpp/themas/lt/gezamenlijk>
- Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen (DNPP) Gezamenlijk ledental Nederlandse politieke partijen stijgt aanzienlijk. Geraadpleegd 25 maart 2018, op <http://dnpprepo.ub.rug.nl/11053/1/persberichtledentallen2017.pdf>
- Faucher, F. (2015). New forms of political participation. Changing demands or changing opportunities to participate in political parties?. *Comparative European Politics*, 13(4), 405-427.
- FNV (14 december 2017), Persoonlijk interview.

- Gay, C. (2002). Spirals of trust? The effect of descriptive representation on the relationship between citizens and their government. *American Journal of Political Science*, 46(4), 717-732.
- Hansen, J. M. (2016). Mobilization, participation and political change. *Party Politics*, 22(2), 149-157.
- Heywood, A. (2003) *Political Ideologies: an introduction*. London: Palgrave.
- Hooghe, M., & Kern, A. (2015). Party membership and closeness and the development of trust in political institutions: An analysis of the European Social Survey, 2002–2010. *Party Politics*, 21(6), 944-956.
- Hopkin, J. (2016) The Problem with Party Finance: Theoretical perspectives on the funding of party politics. *Party Politics*, 10(6), 627-651.
- Ingen, E. van (2008). Social Participation Revisited; Disentangling and Explaining Period, Life-Cycle and Cohort Effects. *Acta Sociologica*, 51(2), 103-121.
- Jonge, A.A. de (1968). *Crisis en critiek der democratie: anti-democratische stromingen en de daarin levende denkbeelden over staat in Nederland tussen de wereldoorlogen*. Assen: Van Gorkum.
- Katz, R., & Mair, P. (2009). The Cartel Party Thesis: A Restatement. *Perspectives on Politics*, 7(4), 753-766.
- Katz R. and Mair, P. (1995). Changing Models of Party Organization: The Emergence of the Cartel Party. *Party Politics* 1(5), 5-28.
- Kernell, G. (2015). Party Nomination Rules and Campaign Participation. *Comparative Political Studies*, 48(13), 1814-1843.
- Kloosterman, R. & van Beuningen, J. (2015). *Jongeren over sociale media (CBS)*. Geraadpleegd op 30 januari 2018, van <https://www.kidsenjongeren.nl/wp-content/uploads/2015/11/CBSjongerenoversocialemedia.pdf>
- Kooistra, S. (15 december 2017). Persoonlijk interview.
- Koole, R. & J. van Holsteyn (2000). Partijleden in perspectief. Kiezers en leden vergeleken. In: G. Voerman (red.), *Jaarboek 1999 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (pp. 93-124). Groningen: DNPP.
- Korteweg, A. (2013). Reportage: de liberaal in Rutte verzet zich tegen visie. *De Volkskrant*. Gevonden op: <https://tinyurl.com/ya3xqfuj>. Laatst bezocht op 22-01-2018.
- Leyenaar, M. & Lucardie, A. (2014). Representatie zonder politieke partijen: van utopie naar praktijk. In M. Leyenaar, S. de Lange, & P. de Jong (Reds.), *Politieke partijen: overbodig of nodig?* (pp. 165-179). Den Haag: Raad voor het Openbaar Bestuur.
- Lucardie, A. P. M. (29 december 2017). Persoonlijk interview.
- Öztürk, S. (29 november 2017). Persoonlijk interview.
- NRC (9 november 2017) *Zelfs in Rusland weten leerlingen hoe ze moeten stemmen dan in Nederland*. Geraadpleegd 17 januari 2018, op <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/11/09/zelfs-in-rusland-weten-leerlingen-beter-hoe-ze-moeten-stemmen-dan-in-nederland-13918831-a1580449>

- Partijfinanciering. (z.j.). Geraadpleegd op 26 januari 2017, van <https://www.parlement.com/id/vhnmmt713ozz/partijfinanciering>
- Pitkin, Hanna Fenichel (1967) *The Concept of Representation*, Berkeley: University of California.
- Raad op het Openbaar Bestuur. (2010). *Vertrouwen op democratie*. Geraadpleegd op 13 december 2017, van http://www.rob-rfv.nl/documenten/migratie/boekje_advies_vertrouwen_op_democratie.pdf
- Rijksoverheid, (2017). *Overzicht burgemeesters per december 2017*. Geraadpleegd op 15 februari 2018, van <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/publicaties/2017/03/29/overzicht-kroonbenoemde-burgemeesters>
- Rijksoverheid (2018). *Financiering politieke partijen*. Geraadpleegd op 25 maart 2018, van: <https://kennisopenbaarbestuur.nl/thema/financiering-politieke-partijen/>
- Ridder, J. M. J. D. den, & Dekker, P. (2015). *Meer democratie, minder politiek? Een studie van de publieke opinie in Nederland*. Den Haag, Nederland: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Ridder, J. M. J. D. den (2014). *Schakels of obstakels? Nederlandse politieke partijen en de eensgezindheid, verdeeldheid en representativiteit van partijleden*. Institute of Political Science, Faculty of Social and Behavioural Sciences, Leiden University.
- Rusman, F. (2017, 12 januari). Van een crisis van de democratie is helemaal geen sprake. *NRC Handelsblad*. Geraadpleegd van <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/01/12/van-een-crisis-van-de-democratie-is-helemaal-geen-sprake-6179501-a1541021>
- Scarrow, S. (2007). Political Activism and Party Members. In: R. Dalton en H.-D. Klingemann (red.), *Oxford handbook of political behavior* (p. 636-654). Oxford: Oxford University Press.
- Sectorinstituut Openbare Bibliotheken. (2014). *Trends in de samenleving*. Geraadpleegd op 17 januari 2018, van <https://www.kb.nl/sites/default/files/trends-in-de-samenleving-2.pdf>
- Sharifi, M. N. (20-05-2014). 'Tachtig procent van onze wetten komt uit Europa'. *NRC Handelsblad*, gevonden op: <https://tinyurl.com/ybsvfgld>. Laatst bezocht op 16-01-2018.
- StatLine (2018, 9 februari). Bevolking; geslacht, leeftijd en burgerlijke staat, 1 januari. *CBS*. Geraadpleegd op 15 februari 2018, van <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/7461bev/table?dl=5052>
- Trouw (7 februari 2017) *Inspectie: Burgerschapsonderwijs moet beter*. Geraadpleegd 16 januari 2018, op <https://www.trouw.nl/samenleving/inspectie-burgerschapsonderwijs-moet-beter~a2b9b209/>
- Trouw (2017, 23 maart). Er zit te weinig ervaring in nieuwe Kamer. *Trouw*. Geraadpleegd op 15 februari 2018, op <https://www.trouw.nl/home/er-zit-te-weinig-ervaring-in-nieuwe-kamer~a6aaeb16/>
- Tweede Kamer (2018). Alle Kamerleden. Gevonden op https://www.tweedekamer.nl/kamerleden_en_commissies/alle_kamerleden. Laatst bezocht op 21-01-2018.
- Van der Brug, W. & van Praag, P. (2007). Erosion of Support for Political institutions in the Netherlands: Structural or Temporarily? A Research Note. *Acta Politica* 42(4), 443- 458.
- Van der Meer, T., Van Elsas, E. E., Lubbe, R., & Van der Brug, W. (2012). Kieskeurige kiezers. *Beleid en Maatschappij*, 39(2), 153-178.
- Van der Meer, T. W. G. (2017a). *Niet de kiezer is gek*. Houten, Nederland: Spectrum.

- Van der Meer, T. W. G. (2017b, 11 januari). De kiezer is niet gek. *De Groene Amsterdammer*. Geraadpleegd van <https://www.groene.nl/artikel/de-kiezer-is-niet-gek>
- Van der Meer, T. W. G. (2017c, 15 december). Persoonlijk interview.
- Van Schie, P. G. C. (30 november 2017). Persoonlijk interview.
- Verhoeven, A. (12 december 2017). Persoonlijk interview.
- Voerman, G. (2012, 18 september) De toekomst van de politieke partij. Geraadpleegd op 23 januari 2018, van https://www.montesquieu-instituut.nl/9353262/d/toekomstpolitiekepartij_voerman.pdf
- Voerman, G. (2017). *Gezamenlijk ledental Nederlandse politieke partijen stijgt licht*. Geraadpleegd op 17 januari 2018 , van http://pub.dnpp.eldoc.ub.rug.nl/FILES/root/DNPPpersberichten/pers_lt2016.pdf
- Whitford, B., Wilkins, V., & Ball, M. (2007). Descriptive Representation and Policymaking Authority: evidence from women in Cabinets and Bureaucracies. *Governance*, 20(4), 559-580.
- Zaslove, A. S. (19 december 2017). Persoonlijk interview.